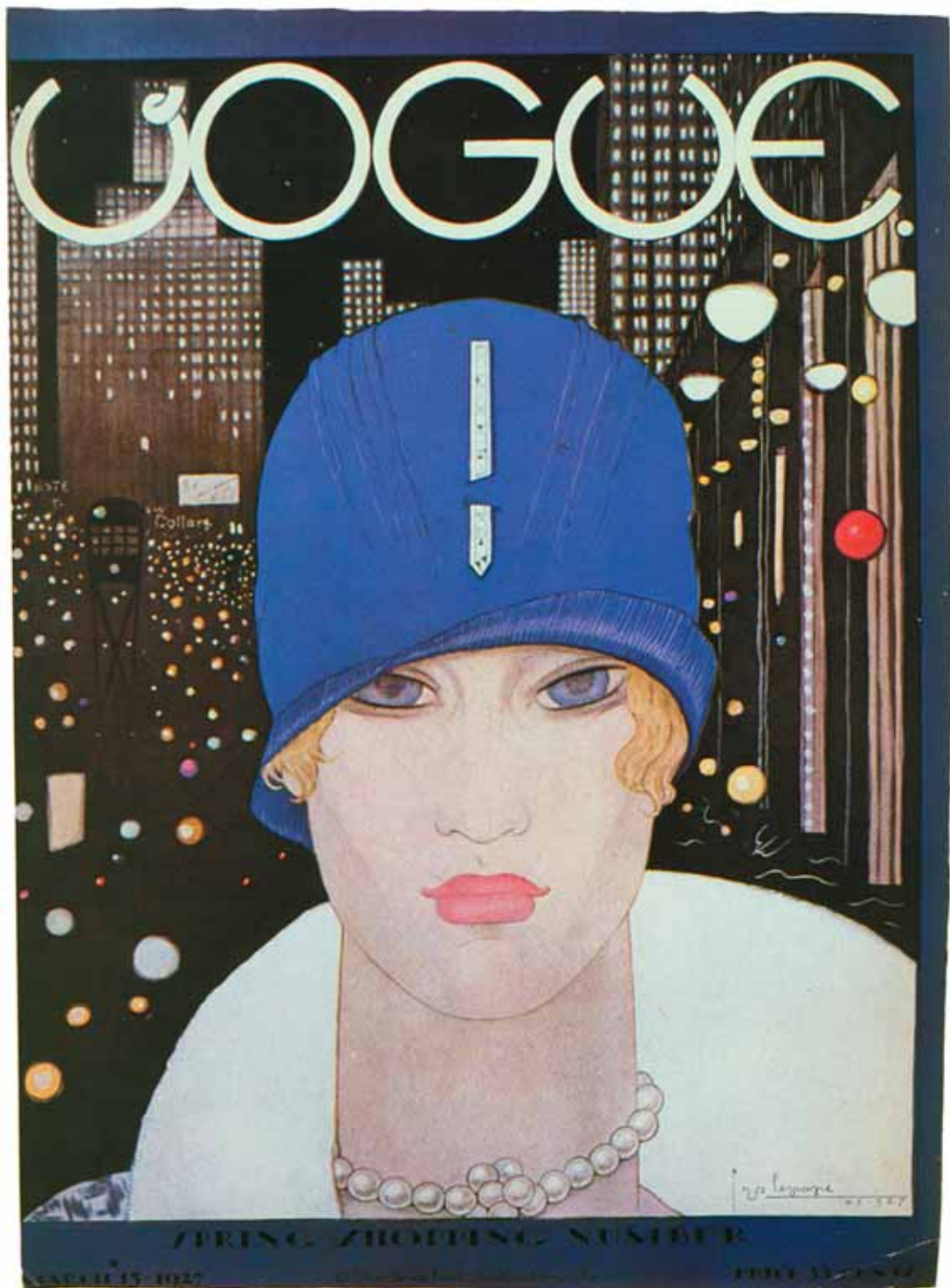

POGLAVLJE XIII.
KNJIGE I KNJIŽNICE OD
PRVOGA SVJETSKOG RATA
DO DANAS

Art déco naslovnica Georgesa Lepapea za časopis »Vogue«, ožujak 1927.

Vrijeme od svršetka Prvoga svjetskog rata do sredine 20. stoljeća možemo smatrati po mnogočemu produžetkom prethodnog razdoblja, no već u to doba proizvodnja knjige doseže tako goleme razmjere a tehnologija tiskanja tako veliki napredak, da se ono može također smatrati uvodom u »revoluciju knjige« (Robert Escarpit) do koje će doći nakon Drugoga svjetskog rata. Nikada ranije nije tiskana riječ imala takvu moć na društvenom i političkom polju, nikada nije sudbina društva bila tako čvrsto povezana s knjigom kao u 20. stoljeću; ipak, upravo je u tom stoljeću, posebice od pedesetih godina nadalje, započeo proces koji će dovesti, kako mnogi vjeruju, do nestanka knjige kakvu danas poznajemo, dakle one knjige koja je stoljećima bila osnovni nositelj znanstvenih i tehničkih informacija, literarnih i drugih poruka. Dva-deseto stoljeće je stvorilo, a neke je samo dalje razvilo, niz opasnih konkurenata knjizi — televiziju, kinematografiju, radio, gramofonske ploče, video-kasete, kompaktne diskove, elektroničku knjigu i druga sredstva za vizualnu i zvučnu registraciju i reprodukciju koja su ugrozila mjesto što ga je tradicionalna knjiga dotada neprikosnovena držala. Pojavljuje se, drugim riječima, niz novih nosilaca informacija, od kojih su neki još uvijek ovisni o knjizi, dok se drugi potpuno autonomno razvijaju i prijete — tako se barem mnogima danas čini — uništavanjem knjige kao tradicionalnog medija za prijenos informacija. Proroci novih medija, među kojima se posebice ističe Marshall McLuhan, govore o sumraku »Gutenbergove galaksije«, tj. o sumraku riječi tiskane na papiru.

Suprotno nekim predviđanjima, dosadašnji razvitak tih novih medija nije doveo do slabljenja pozicije knjige u odnosu na njih. Naprotiv, razvoj nekih od tih novih medija povećao je ulogu pisane riječi pa se barem zasada o sumraku knjige u tradicionalnom obliku ne može govoriti. Golemo povećanje knjižne

Dan herojske gerile, plakat Elene Seranno s portretom Che Guevare, kubanski poster iz 1968. objavljen u Havani, u nakladi Društva solidarnosti s narodima Azije, Afrike i Latinske Amerike.

proizvodnje upravo u vrijeme kad se afirmiraju novi nosioci informacija ne daju za pravo onima koji predskazuju slabljenje uloge knjige i početak »bespapirnat« civilizacije.

U 20. stoljeću tiskarstvo će konačno prodrijeti u sve krajeve svijeta. Mnogo zemalja u kojima dotada proizvodnja knjige nije bila uopće razvijena ili u kojima su tiskare proizvodile samo onoliko i onakvih knjiga koje su kolonijalni gospodari smatrali nužnima za školovanje »domorodaca« i za funkcioniranje kolonijalne administracije, razvijaju sada proizvodnju knjiga na svojim nacionalnim jezicima i u skladu sa svojim nacionalnim interesima. Premda zemlje trećeg svijeta, a o njima je ovdje riječ, sudjeluju u svjetskoj proizvodnji knjiga još uvijek s vrlo malim postotkom,

ogromna je važnost te proizvodnje za širenje pismenosti, za stvaranje novih čitatelja i za društveni napredak u tim novim zemljama.

Krupne promjene do kojih je došlo u 20. stoljeću a koje su posljedica izvanredno velikog rasta proizvodnje knjige i pojave niza novih oblika masovnih medija odrazit će se u svim fazama života knjige — od pisanja i tiskanja do smještaja i korištenja u knjižnicama.

Promotrimo sada najprije što se dogodilo s proizvodnjom knjige.

1. PROIZVODNJA KNJIGA

Tradicionalna tiskarska tehnika doživljava tijekom 20. stoljeća vrlo brz razvoj, što će omogućiti ogromno povećanje knjižne proizvodnje. Primjena elektronike dovest će do revolucionarnih promjena koje uzrokuju napuštanje tehnologije tiskanja knjiga metalnim pomičnim slovima i do početka nove ere u razvoju tiskarstva. Ta je revolucionarna tehnika fotoslog, koji se vrlo brzo razvija i omogućuje slaganje, uz pomoć elektronskog računala, i do dva milijuna tipografskih znakova na sat. Razvijaju se i razne druge tehnike za slaganje i tiskanje, odnosno umnožavanje teksta.

Izvanredne mogućnosti što ih pružaju novi postupci za slaganje i umnožavanje teksta dovele su do ogromnog povećanja naslova knjiga i naklada u svim dijelovima svijeta, do prave poplave publikacija. U daljnjem ćemo izlaganju vidjeti što je sve učinjeno da se riješe problemi što ih je povećana proizvodnja knjiga donijela, a sada ćemo se ograničiti na podatke što ih statistike donose o spektakularnom povećanju knjižne proizvodnje u 20. stoljeću.

Podsjetimo najprije da je u 45 godina, koliko je proteklo od tiskanja Gutenbergove Biblije do kraja 15. stoljeća, tiskano između 30 i 35 tisuća knjiga u ukupnoj nakladi od 15 do 20 milijuna primjeraka; da je tiskanih knjiga u 16. stoljeću, kako se vjeruje, bilo između 150 i 200 tisuća te da je tijekom 19. stoljeća broj tiskanih primjeraka iznosio oko 8,25 milijuna. Nove tehnologije, ali i povećana potražnja za knjigom, omogućila je da se već u prvoj polovici 20. stoljeća objavi oko 5 milijuna naslova.

U drugoj polovici 20. stoljeća proizvodnja knjige doživljava silan napredak. Prema podacima iz UNESCO-ova *Statističkog godišnjaka* (*UNESCO Statistical yearbook*) u cijelom svijetu objavljeno je 1955. godine 269.000 knjiga (naslova), a svega 23 godina kasnije (1978) taj je broj porastao na 642.000. Zanimljivi-

Suvremeni je čovjek okružen golemim količinama tiskanog papira. Kako u njima pronaći potrebnu informaciju? (Iz: *Pour la libre circulation des idées*, Paris, UNESCO, 1978)

vo je da se od tog broja čak 44,9% tiska u Europi (bez Rusije). Udio razvijenih zemalja u svjetskoj proizvodnji iznosi čak 82,1%.

Također sve više raste i naklada knjiga, i to ne samo književnih, političkih, memoarskih i sličnih koje se tiskaju u ogromnim nakladama zbog zanimanja što ga takve knjige pobuđuju u širokim krugovima čitateljske publike nego i znanstvenih, znanstveno-popularnih, filozofskih, povijesnih i onih koje su uvijek bile rezervirane za razmjerno uzak krug znalaca. Naravno, postoje velike razlike u nakladama u različitim zemljama, odnosno jezičnim područjima, ali opća tendencija rasta naklada razvidna je u svim zemljama. U zemljama u kojima je izdavačka djelatnost najjača (SAD, Rusija, Velika Britanija i druge viso-

korazvijene industrijske zemlje) šezdesetih godina 20. stoljeća naklada u prosjeku doseže brojke od 10.000 do 15.000 primjeraka po naslovu, no u isto vrijeme izdanja u mekom uvezu (paperback) u SAD-u se tiskaju u prosjeku u 200.000 primjeraka, a nisu rijetki slučajevi da neka aktualna i posebno zanimljiva knjiga dosegne i milijunsku nakladu. Naravno, takve se knjige prodaju u velikim količinama ne samo u zemlji gdje se proizvode i u zemljama koje pripadaju istom jezičnom području nego i u drugim zemljama.

Koliko se primjeraka knjiga tiska u svijetu danas? Statistički podaci što ih objelodanjuju UNESCO-ve statistike i statistike pojedinih zemalja nisu ni ujednačeni ni pouzdani pa je teško dati točne podatke, ali po nekim proračunima već pedesetih godina 20. stoljeća godišnje je ukupno tiskano oko 5 milijardi primjeraka knjiga, a taj je broj brzo rastao u idućim desetljećima. Tu nisu uračunate periodičke publikacije (novine, ilustrirani časopisi, znanstveni časopisi), koje također u to vrijeme doživljavaju nevideni procvat.

O velikom povećanju proizvodnje knjiga govore i podaci o proizvodnji papira. Ne računajući papir namijenjen tiskanju novina, 1970. proizvedeno je u svijetu 7,4 kg po stanovniku, a osam godina kasnije 9,1 kg. Najbrže je rasla potrošnja papira u SAD-u (od 23,1 kg 1970. na 28,2 kg po stanovniku 1978) i u Europi (od 20,4 na 25,8 kg po stanovniku).

2. NOVI OBLICI KNJIGE

Osim knjige tradicionalna oblika tiskane na papiru, razvilo se u 20. stoljeću niz novih sredstava za zapisivanje i reproduciranje zvučnih i vizualnih informacija koja se u širem smislu mogu smatrati knjigom. Napredak tehnike donosi u svakom desetljeću, posebice od pedesetih godina nadalje, sve novije i savršenije nosioce informacija koji će u mnogome promijeniti položaj i značenje tradicionalne knjige, jednako kao i tradicionalne knjižnice kao mjesta čuvanja i korištenja knjige, u sustavu informiranja.

Ukratko ćemo opisati nove oblike knjige što su se pojavili u posljednje vrijeme.

Još iz 19. stoljeća potječe izum koji je omogućio zapisivanje zvuka i koji će u 20. stoljeću doživjeti izvanredno velik napredak. Bio je to fonograf, izumljen 1877., a potom usavršen i prozvan gramofonom (1885). Gramofonska ploča rano je ušla u knjižnice, a u 20. stoljeću nezaobilazni je dio fondova narodnih knjižnica te nekih specijalnih i mnogih nacionalnih knjižnica u kojima se čuvaju kao dio nacionalne kulture.

CD-ROM »Klasici hrvatske književnosti. Drame i kazalište«. Kompaktni disk sadrži 107 dramskih tekstova, 32 video zapisa i 400 fotografija. Proizveden je 2002. kod izdavača »Bulaja naklada« u Zagrebu.

No, glazbene gramofonske ploče, koje su bile i najbrojnije, nisu i jedine što se proizvode. Govorne gramofonske ploče s glasovima znamenitih osoba, pa one s pričama za djecu, s dramskim djelima, sa sni-

mljenim tečajevima za učenje stranih jezika, imaju mnoge prednosti pred tekstom tiskanim na papiru. Kombinacije zvučnih zapisa na gramofonskim pločama s tiskanim tekstom i s višebojnim ilustracijama postaju izvanredno efikasna sredstva za komunikaciju između poruke sadržane u njima i korisnika.

Desetljećima je gramofonska ploča bila jedina na kojoj se mogla registrirati glazba i govor te je dugo vremena, unatoč velikoj konkurenciji novih sredstava za registraciju i reprodukciju zvuka sačuvala, ponajviše zbog visoke kvalitete reproduciranja zvuka, povlašteni položaj među njima.

Registriranje i reproduciranje zvuka obavljalo se često na magnetofonskim vrpčama, koje su naišle na vrlo raznoliku primjenu. Među ostalim i u proizvodnji tzv. govornih knjiga, koje su vrlo pogodne, ponajprije za učenje stranih jezika te za one koji zbog slaboga vida ne mogu čitati. Ogromne mogućnosti što su ih u obrazovanju i razonodi pružale snimke na magnetofonskim vrpčama koje su proizvedene u raznim oblicima (zvučna kasete, zvučni kartridž, kolut magnetofonske vrpce) činile su ih sve značajnijim konkurentom papirnatoj knjizi. Njima se pridružuju video-kasete i drugi slični oblici pohrane zapisanih video slika koji se emitiraju s pomoću televizijskog ekrana, zatim video-ploče (video-diskovi) koje se također reproduciraju preko televizijskog ekrana i drugo.

Vrlo raširenu primjenu imaju razni oblici mikrosnimaka (mikrofilm, mikrofiš, ultrafiš, aperturne kartice) koji nastaju fotografskim snimanjem i smanjivanjem knjižne građe do 200 puta. Takve mikrosnimke su vrlo pogodne za čuvanje i upotrebu one knjižne građe koja teško nalazi mjesta u skućenim bibliotечnim zgradama. Na tisuće publikacija, posebice znanstveni časopisi, disertacije i

Gramofonska ploča s pjesmama Drage Ivaniševića koje je recitirao sam pjesnik. Gramofonsku ploču i odgovarajuću knjigu objelodanili su 1977. Jugoton i Nakladni zavod Maticе hrvatske u nizu »Arion, Integralna biblioteka poezije Riječ i glas«.

slično, izlazi danas, osim u obliku papirnate knjige, također i u mikroformi. Mnoge knjižnice jedino u mikroformama i nabavljaju i čuvaju pojedine kategorije knjižne građe, npr. novine, časopise i drugo. Dovoljno je spomenuti, da bi se razumjela sva prednost mikroformi pred papirnatom knjigom, da jedan mikrofiš dimenzije 105 x 148 mm sadrži 98 snimaka, a ultrafiš na istoj površini može sadržavati čak 3000 snimaka! A to znači da se sabrana djela osrednje plodnoga pisca mogu snimiti na jedan jedini film navedenih dimenzija.

Osim što mikroforme omogućuju da se na neusporedivo manjem prostoru smjesti golema količina knjižnoga blaga — što je od posebne važnosti s obzirom na sve veće poteškoće na koje bibliotekari, dokumentaristi, arhivisti i drugi koji su zaduženi za čuvanje pisane riječi nailaze pri rješavanju toga krupnog problema — ti novi nosioci informacija od velike su koristi i za čuvanje knjižnoga fonda. Zahvaljujući njima nije potrebno da čitatelji u knjižnicama ili arhivima dobiju na čitanje originalnu rijetku knjigu ili originalni dokument, nego će dobiti mikrofilm ili neku drugu mikroformu i tako će se izbjeći oštećenja koja nastaju čestom upotrebom originalnog materijala. Mikroforme su, osim toga, silno unaprijedile međubibliotečnu posudbu jer se sada mogu, umjesto originala, poslati mikrofilmovi, mikrofiševi i slično.

U mikroforme spadaju i dijafilmovi i dijapozitivi, koji su vrlo pogodni za reproduciranje slika ili tekstova na predavanjima i u druge svrhe.

Najveću revoluciju u skupljanju, pohrani i korištenju informacija izazvala je pojava elektroničkih računala. Oni omogućuju obradu i pohranu ogromnih količina podataka i njihovo mnogostruko korištenje. Stvaranjem čitavih informacijskih sustava — nacionalnih i internacionalnih — otvaraju se neslućene mogućnosti za brzo informiranje znanstvenika i svih drugih korisnika tih sustava. Elektronička računala, uostalom, jedina mogu danas efikasno obraditi, selekcionirati i dati na upotrebu svu onu silu podataka što se nalaze u novim knjigama i znanstvenim časopisima. Informacije se pohranjuju u datotekama (regionalnim, nacionalnim, međunarodnim) i mogu se, po potrebi, reproducirati na papiru, video-disku ili u kojoj drugoj mikroformi.

Potkraj 20. stoljeća razvija se tzv. elektroničko nakladništvo. Uobičajeno je da se izdavanjem elektroničkih knjiga bave isti nakladnici koji objelodanjuju

knjige u papirnatom obliku, no nisu rijetki i oni koji se specijaliziraju za izdavanje knjiga samo u elektroničkom obliku.

U Hrvatskoj prva govorna knjiga snimljena na kaseti izlazi 1997. (Ivana Brlić Mažuranić, *Priče iz davnine*), a iste godine izlazi i prva knjiga na CD-u (*U ovom strašnom času: antologija suvremene hrvatske ratne lirike*). Vrlo brzo će se pojavljivati niz izdanja na CD-u. Pojedine knjige se, osim toga tiskaju usporedno u tradicionalnom (papirnatom) obliku i na CD-u. Brzina kojom se u Hrvatskoj širi elektronička knjiga jamči da će i na tom području nakladničke djelatnosti Hrvatska slijediti napredak postignut u razvijenijim državama svijeta.

U svezi s primjenom računala u knjižnoj proizvodnji posebno treba upozoriti na digitalizaciju knjižne građe i njezino raspačavanje pomoću Interneta. Knjige u tradicionalnom (tiskanom) obliku postaju tako s jedne strane pristupačne svima koji imaju odgovarajuću elektroničku opremu, a s druge se strane stara građa zaštićuje od prevelike uporabe brojnih korisnika. Iako je proces digitalizacije novijega datuma, rezultati se već sada mogu ocijeniti kao spektakularni. Korisnici ne moraju više ni dolaziti u knjižnice da bi čitali građu koja se u njima čuva nego to mogu činiti putem svojih kućnih elektronskih računala.

Usporedo s tim novostima teče i proces pretiskivanja (reprintiranja) starih i vrijednih knjiga. Postupci za dobivanje istovjetnih kopija neke stare knjige ili rukopisa bili su poznati već u 19. stoljeću, no tek u drugoj polovici 20. stoljeća primjenom novih postupaka (fotomehaničkih, elektrostatičkih i drugih) reprintiranje starih knjiga postaje jednostavno, pa stoga i ekonomski isplativo. Novim tehnologijama stare knjige, kompleti časopisa i druga građa, koju knjižnice ili pojedinci nisu uspjeli nabaviti kada je ona tiskana, mogu se sada za male novce kupiti u reprintiranom obliku. Na tisuće knjiga, novina i časopisa svake se godine reprintiraju i tako svi oni koji nemaju originalne tiskovine, mogu ih nadomjestiti vrlo kvalitetnim i relativno jeftinim kopijama.

Svi ti novi oblici knjige vrlo se brzo mijenjaju i usavršavaju, pojavljuju se novi, a neki i nestaju. Preblizu smo tim promjenama da bismo mogli ocijeniti što će od toga ostati u budućnosti i koje će mjesto tradicionalna knjiga sačuvati u sustavu sredstava za prenošenje informacija. Već sada je, međutim, jasno da tradicionalna knjiga napravljena od papira ne može više odgovoriti potrebama za bržim i raznovrsnim informacijama kakve danas imperativno traže mnogo-

brojni korisnici. Napredak tehnike, posebice kompjutorske tehnologije, razvio je, osim toga, mogućnosti za bilježenje, obradu i prijenos takvih informacija koje tradicionalna knjiga jednostavno ne može registrirati. A to je, ne treba sumnjati, tek početak revolucije na polju komunikacije koju su inaugurirala elektronička računala. Alternativa papirnoj knjizi već postoji, ali ona po svojoj prilici, neće eliminirati knjigu, nego će s njom podijeliti uloge u civilizacijama koje nadolaze.

The screenshot shows the Project Gutenberg Consortium Center website. The main header reads "Project Gutenberg Consortia Center" with the tagline "Bringing the world's eBook collections together". Navigation links include "eBooks", "References", and "About PGCC". A statistics box shows "27,241 HTML eBooks". A search section titled "Public eBooks" includes a search bar and a "Search for:" dropdown menu. Below the search bar, it says "Search results page produced by World eBook Library cataloging engine". A section titled "Online Library Reference" offers a "Directory of Dictionaries, Thesauri, and Language Translations" and a search for "Multiple Reference Sources for a Word or Acronym in a Dictionary or Glossary". On the left, a "Digital Books" section highlights "30,000+ HTML eBooks Online Classic Literature Collection" and features a "Gutenberg Printing Press" section with text about Johannes Gutenberg's invention of movable type in 1440 and the founding of Project Gutenberg in 1971 by Michael Hart.

Web stranica američkog ogranka *Projekta Gutenberg*, najstarije i najveće online knjižnice s besplatnim pristupom elektronskim knjigama koju je 1971. pokrenuo Michael Hart. Projekt Gutenberg omogućava skupljanje i raspačavanje svih knjiga u javnom vlasništvu u elektroničkom obliku (zasad oko 17.000 knjiga). Mjesečno čitatelji preuzmu blizu dva milijuna knjiga na četrdesetak jezika!

3. DŽEPNA KNJIGA

Razvoj tiskarske tehnike i porast zanimanja šire čitalačke publike za pisanu riječ doveo je do nevidenog porasta jeftinih, popularnih izdanja, posebice u razdoblju poslije Drugoga svjetskog rata. U dvadesetome stoljeću ne samo da se nastavlja izlaženje nekih serija što su se počele izdavati u 19. stoljeću, kao što su Reclamova »Universal-Bibliothek« i brojne druge, nego se pojavljuje ogroman broj sličnih zbirki koje će široj čitalačkoj publici približiti i literarna i strogo znanstvena djela.

Značajan datum u razvoju jeftinih izdanja s mekim uvezom (*paperback books*) predstavlja pojava serije »Penguin Books« godine 1935., koja je uniformnim izgledom, malim formatom, niskom cijenom, izvrsnim izborom naslova i novim načinom prodaje (u novinskim kioscima, robnim kućama, putem pošte) postigla izvanredan uspjeh u zemljama engleskoga govornog područja.

Izdavačka kuća Penguin Books brzo je proširila svoj izbor naslova pa je već 1937. počela izdavati dvije nove serije: »Pelican«, u kojoj se pojavljivali pretisci znanstvenih knjiga iz arheologije, arhitekture, beletristike, filozofije, i »Penguin Special« s knjigama političkog, gospodarskog i sličnog sadržaja. Fenomenalan uspjeh što su ga postigle te serije nagnao je izdavača da proširi izdavački program i pokrene nekoliko drugih specijaliziranih serija, primjerice seriju »King Penguin« (od 1939) s knjigama iz likovnih umjetnosti; godine 1946. počela je izlaziti serija »Penguin Classics« s tekstovima Homera, Dantea, Voltairea, Zole i velikoga broja drugih pisaca, pa serije »Penguin Guides«, »Penguin Reference Books« i druge. Tu su, osim toga, bile i razne serije za djecu itd.

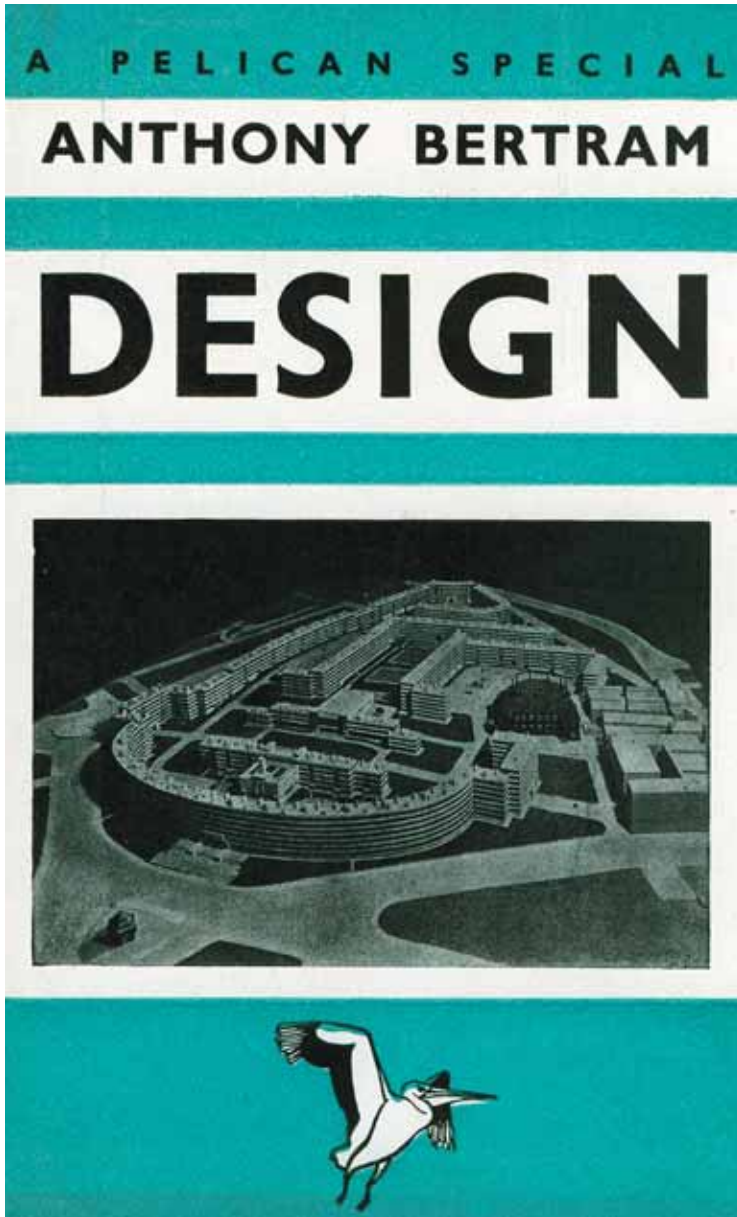
Već šezdesetih godina 20. stoljeća ovaj izdavač objelodanjuje godišnje oko 250 naslova. Najčešće se knjige u prvom izdanju tiskaju u 50 do 65 tisuća primjeraka, a dalje se tiska u određenim vremenskim razmacima onoliko primje-

raka koliko tržište traži. Pedesetih godina 20. stoljeća oko polovica cjelokupne naklade prodavala se izvan Velike Britanije. Zanimanje što ga kupci pokazuju prema tim izdanjima u kontinentalnoj Europi i na drugim kontinentima, dovelo je do proširenja djelatnosti ovog izdavača na mnoge druge zemlje pa se on postupno pretvarao u pravu multinacionalnu kompaniju s filijalama u SAD-u (od 1950), Australiji (od 1947) i u mnogim drugim zemljama.

Naravno, tako uspješan izdavački poduhvat nije mogao ostaviti ravnodušni- ma druge izdavače u Velikoj Britaniji i u drugim zemljama. Odmah po svršet- ku Drugoga svjetskog rata u Velikoj Britaniji će niz izdavača početi s izdava- njem takvih serija, no one će po svom grafičkom izgledu više sličiti američkim džepnim knjigama negoli onima Penguin Booksa. Mnogi naslovi u tim serija- ma bit će vrlo sumnjive kvalitete. Među njima će se nerijetko naći razne por- nografske, kriminalističke, špijunske i slične knjige pa knjige o vampirima i slič- nim fantastičnim bićima, knjige strave i užasa, knjige o putovanjima na druge planete i o susretima s izvanzemaljskim civilizacijama. Knjige imaju omote ilu- strirane kričavim bojama i neukusnim sižejima kojima izdavači podilaze najni- žim instinktima poluobrazovane, frustrirane čitalačke publike.

No, nisu samo takve knjige u planovima izdavača. Svaka knjiga, pa i najoz- biljnije znanstveno ili umjetničko djelo, pojavit će se u nekoj od tih serija ako izdavač ocijeni da će čitalačka publika pokazati zanimanje za »paperback« izda- nje. Zato će se u tim serijama tiskati razna memoarska djela, knjige iz aktualne politike, znanstveno-popularna literatura, a posebice literarna djela poznatih autora.

Amerikanci su u izdavanju popularnih serija ipak otišli najdalje od svih osta- lih u svijetu. U izdavanju jeftinih serija oni imaju, kao što smo vidjeli u proš- lom poglavlju, vrlo veliku tradiciju, ali je tek nakon Prvoga svjetskog rata zapo- čela prava poplava takvih izdanja. Godine 1920. američki izdavač Emanuel Haldeman-Julius pokrenuo je seriju »Little Blue Books« s namjerom da objelo- danjuje knjige koje će cijenom biti pristupačne svakome. Njegove su knjige za- ista to i postigle jer im je cijena bila upravo smiješno niska: od pet do dvadeset pet centi. Tako su kupci mogli za samo pet centi doći do djela Balzaca, Hugoa, Spencera. Najveći dio tih knjiga bio je zapravo već objavljen u tvrdom i sku- pom uvezu kod drugih izdavača, ali je Haldeman uskoro i sam počeo izravno

Karakteristični omot (iz godine 1938) serije *Pelican Books* koju izdaje britanski nakladnik Penguin Books.

od pisaca naručivati pojedine naslove za koje je znao da će imati dobru prođu kod najšire čitalačke publike. Tako je od Willya Duranta naručio i izdao poznatu *Story of philosophy*. Do svoje smrti 1950. taj je izdavač objelodanio oko 2000 knjiga u ukupnoj nakladi od oko 300 milijuna primjeraka.

Brojni drugi izdavači slijedili su njegov primjer. Novo razdoblje u povijesti jeftinih izdanja započelo je 1939. s pojavom serije »Pocket Books«, koja je postigla spektakularan uspjeh. Na stotine tisuća primjeraka pojedinih naslova preplavljuju ne samo SAD nego i cijeli svijet. Zanimljivo je da su se tijekom Drugoga svjetskog rata u taj posao uključile i američke vojne vlasti, koje su velikim količinama knjiga najrazličitijeg sadržaja snabdijevale vojne jedinice što su se diljem svijeta borile protiv fašizma. Pedesetak takvih jeftinih knjiga, preuzetih od drugih izdavača, američka vojska svakog je mjeseca tiskala za potrebe vojnika i slala ih dobro uhodanim kanalima borcima na frontovima. Do 1946., kada je ta aktivnost američkih vojnih vlasti prestala, bilo je objelodanjeno 1324 naslova u više od 123 milijuna primjeraka.

Teško je, čak i najpovršnije, nabrojiti izdavače koji se od pedesetih godina prošlog stoljeća bave izdavanjem knjiga s mekim uvezom u SAD-u. Računa se da ih je sredinom 60-tih godina 20. stoljeća samo u toj zemlji bilo oko 400, a taj broj iz godine u godinu sve više raste.

Dobre strane takvog neviđenog izdavačkog procvata u toj zemlji su očigledne, ali mnogi sociolozi i pedagozi upozoravaju na česte zloupotrebe popularnosti tih serija za širenje društveno neprihvatljivih ideja. Društvo se posebice bori protiv tzv. »triju S« — seksa, sadizma i revolvera (*Sex, Sadisme, Smoking gun*) — no rijetko s uspjehom. Posebna tijela osnovana su pri državnim ili gradskim nadležstvima da bi se brinula za tu vrst literature, a osnovane su i grupe privatnika koje su s raznih ideoloških pozicija vodile borbu protiv loše literature što se tiskala u tim jeftinim serijama. Često su ta nadležstva i te grupe sastavljali popise knjiga koje se ne preporučuju čitačima. Tako je Nacionalna organizacija za decentnu literaturu sastavila 1955. popis u kojem je nabrojeno 342 naslova knjiga.

I u SAD-u su se mnogi izdavači orijentirali na pretiske isključivo znanstvene i popularno-znanstvene literature. Tako je poznata izdavačka kuća Doubleday and Co. objelodanila ogroman broj knjiga u mekom uvezu, a uskoro će se u ta-

kve pothvate upustiti i tako ozbiljniji izdavači kao što su University of California Press, Indiana University Press i mnogi drugi, s isključivo strogo znanstvenom literaturom.

U Europi također postoji vrlo bogata tradicija izdavanja jeftinih, broširanih knjiga, ali se i na ovom kontinentu jači zamah ove proizvodnje osjeća od pedesetih godina 20. stoljeća. U Njemačkoj nastavljaju izlaziti neke od poznatih starih serija, npr. Reclamova »Universal-Bibliothek«, koja je do 1945. dostigla brojku od 7600 naslova. Tijekom teških bombardiranja Leipziga, gdje je ta izdavačka kuća imala tada sjedište, doživjela je velike štete. Obnovljena je 1947. godine u Stuttgartu, gdje izlaze daljnje tisuće naslova u nekoliko serija. Po ozbiljnosti izdavačke politike i vrlo strogim kriterijima za uvrštavanje naslova, ove serije spadaju među najbolje u svijetu.

Neki drugi njemački izdavači nerijetko slijede najgore američke uzore, pa je i njemačko knjižarsko tržište preplavljeno raznim jeftinim ljubavnim, avanturističkim i sličnim knjigama. Nekoliko serija, međutim, svojim ozbiljnim sadržajem zaslužuju najveće pohvale. Tu je u prvom redu DTV (Deutscher Taschenbuch Verlag) iz Münchena koji izdaje pretiske velikog broja znanstvenih knjiga, leksikona, pa i enciklopedija drugih izdavača, zatim poznati izdavač Ernst Rowohlt koji je 1950. započeo s nizom svojih jeftinih serija te mnogi drugi. Već 1973. izlazi u Njemačkoj oko 120 jeftinih serija što ih izdaju izdavači Heyne, Suhrkamp, Ullstein i drugi.

Jednako veliku živost pokazuju izdavači jeftinih izdanja i u drugim zapadnoeuropskim zemljama. Premda su i same imale dugu tradiciju u izdavanju meko uvezanih knjiga, Francuska, Italija i druge zemlje počinju pedesetih godina 20. stoljeća tiskati pod anglo-američkim utjecajem velik broj jeftinih serija koje se ni po izgledu ni po sadržaju nisu bitno razlikovale od svojih uzora. Te serije, međutim, nisu postigle značajniji uspjeh izvan granica matičnih zemalja ponajviše zbog ograničenosti jezičnog područja. To manje vrijedi za serije na francuskom jeziku jer su se one, osim u samoj Francuskoj, prodavale u prilično velikom broju i u drugim zemljama, posebice onima u kojima je francuski jezik bio dugo u uporabi (u frankofonskim prekomorskim zemljama), a mnogo više za knjige na danskom, nizozemskom, pa i na talijanskom. S problemom skućenog tržišta bore se i izdavači u mnogim drugim zemljama jer im ono onemogućuje tiska-

nje knjiga u velikim nakladama. Mala rasprostranjenost domaćeg jezika samo je jedan od uzroka skućenim mogućnostima za prodaju većih količina knjiga, dok je mnogo važniji, posebice u zemljama tzv. trećega svijeta, velik postotak nepismenog stanovništva.

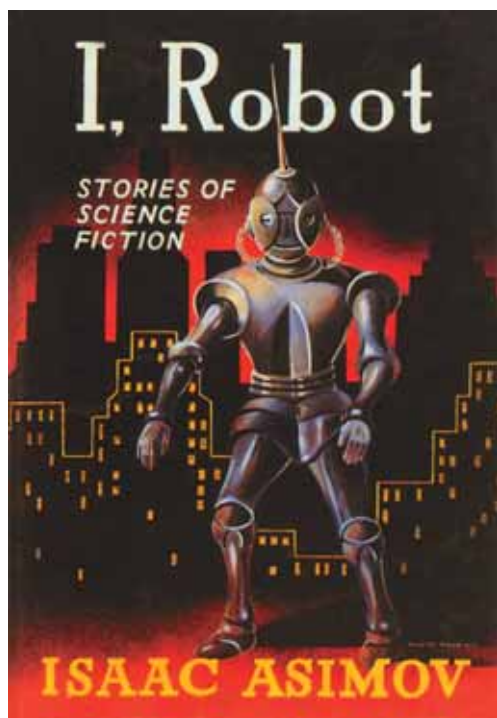
Poseban je slučaj predstavljao bivši SSSR i, donekle, druge zemlje istočne Europe pod komunističkom vlašću. U tim zemljama, sve do pada Berlinskoga zida (1989) fenomen knjige s mekim uvezom (paperback) uglavnom je nepoznat, ali je proizvodnja knjige u tim zemljama ipak bila vrlo velika jer se obilnim državnim subvencijama podržavala izdavačka djelatnost i razmjerno niska prodajna cijena knjige. U takvim se okolnostima nakladnici nisu trebali previše truditi da boljim i raznovrsnijim izborom naslova i smanjivanjem proizvodnih troškova budu konkurentni na knjižarskom tržištu. Mnogi od njih su »planski« proizvodili knjige i »planski« ih slali u knjižnice premda su dobro znali, jednako kao i oni koji su financirali ta izdanja, da ih nitko neće čitati. Nakon pada komunizma u tim zemljama ogromne količine knjiga završile su, kao potpuno nepotrebne, na otpadu. Stanje se u tim zemljama normaliziralo kada su komunisti izgubili vlast i kada su se nakladnici morali i u tim zemljama vladati po zakonima ponude i potražnje.

Pojavu jeftinih izdanja u mekom uvezu možemo označiti kao pravu revoluciju u proizvodnji, ali još više u raspačavanju knjige. Ono što nisu uspjele u dovoljnoj mjeri postići dotadašnje »revolucije« u proizvodnji knjige (Gutenbergova, pa upotreba tiskarskih strojeva na paru, odnosno struju) uspjelo je izdavačima džepnih knjiga, a to je da knjigu toliko pojeftine da svatko, pa i onaj s najnižim životnim standardom, može nabaviti Danteovu *Božanstvenu komediju*, Hugoove *Jadnike*, Platonovu *Državu* ili bilo koju drugu knjigu, jer je cijena tih meko uvezanih knjiga niža negoli cijena prosječnog objeda. Za relativno mali novac svatko može stvoriti kućnu knjižnicu u kojoj će biti zastupljena sva značajnija djela svjetske književnosti — pothvat za koji je prije dva stoljeća bio potreban ogroman kapital i kojega su se zbog toga laćali samo najbogatiji bibliofili.

4. ŠUND LITERATURA

Pučka književnost, knjiga za puk, potrošačka književnost, šund literatura, paraliteratura, trivijalna ili kič literatura, petparačka literatura i slični nazivi danas se upotrebljavaju za označivanje onih romana, feljtona, fotoromana, stripova, revijalne periodike i drugih oblika masovne knjižne proizvodnje bez umjetničke vrijednosti što se u ogromnim količinama tiskaju i raspačavaju najčešće među slabo pismenim dijelom pučanstva. Proizvodnja takve literature dostigla je u 20. stoljeću ogromne razmjere. Nalazeći ekonomsku računicu u izdavanju takvih knjiga i revija izdavači, nerijetko i oni koji se inače bave izdavanjem ozbiljne literature, tiskaju bezbrojne serije stereotipnih »literarnih« proizvoda podilazeći ukusu velike mase, doduše, pismenih ali nedovoljno kulturnih ljudi.

Granicu između bezvrijedne i nerijetko štetne literature, i one koja je bezvrijedna u umjetničkom pogledu, ali nije ujedno i štetna, teško je, međutim, povući. Sociolozi, pedagozi, psiholozi, pa i literarni kritičari nisu uvijek složni u definiranju pojma šund literature i u ocjeni njezine vrijednosti, a posebno nisu složni u ocjenama štetnosti te literature za pojedine kategorije čitatelja. Kriminalistički ili špijunski romani s mnogo ubojstava i uzbudljivih događaja izazivaju veliko zanimanje ne samo slabo obrazovane čitateljske publike nego i najobrazovanije društvene elite. Kriminalističke romane Conana Doylea, Georgea Simenona, Agathe Christie, Raymonda Chandlera čitaju ljudi svih uzrasta i obrazovanja, a isto se događa i s pornografskim, špijunskim i sličnim knjigama. Naravno, ne mogu se knjige spomenutih autora kriminalističkih knjiga svrstati u kategoriju trivijalnih knjiga, ali u tu kategoriju posve sigurno spadaju tisuće i tisuće knjiga toga žanra koje se pišu po točno određenim obrascima. Izdavači su, nakon pomnijivih istraživanja tržišta i ukusa potencijalnih čitatelja, izra-

Ovitak knjige *Ja, robot*, znanstveno-fantastičnog romana Isaaca Asimova, naklada Grayson and Grayson, London 1952.

bavne drame i slični proizvodi masovne kulture, pune kioske na autobusnim i željezničkim kolodvorima, stanicama podzemnih željeznica i na svim mjestima kamo zalazi svijet koji želi u vlaku, autobusu ili navečer prije spavanja, utući vrijeme nekim laganim štivom.

Mnogi sižeji i oblici što ih susrećemo u ovoj vrsti književne proizvodnje imaju svoje duboko korijenje u pučkoj literaturi prošlih stoljeća, a neke pak nalazimo u djelima umjetničke literature. Uostalom, i sam kriminalistički roman se pojavio u 19. stoljeću, a njegov začetnik nije bio nitko drugo negoli veliki Edgar Allan Poe, čije se djelo *Umorstva u ulici Morgue* pojavilo davne 1841. Suvremena znanstvena fantastika ima pak svog velikog prethodnika u Julesu Verneu, i tako dalje.

dili točne upute piscima o tome kakvi moraju biti glavni junaci romana, koje se teme smiju, a koje ne smiju obrađivati, pa su čak propisali i kakve cigarete moraju pušiti glavni junaci, kako se moraju odijevati i slično. Jedna izdavačka kuća (Pabel) u svojim uputama piscima kriminalističkih romana izričito traži da se pazi »da sadržaj romana pretjerano ne potiče čitateljevu sposobnost kombinacija i njegovo pamćenje«. Pisac tih uputa dobro je znao da se čitatelji takvih romana žele u prvom redu rasonoditi, relaksirati nakon napornoga radnog dana, te da čitatelji neće uzeti u ruke tekst koji će ih prisiliti da razmišljaju o teškim socijalnim ili političkim problemima. Pornografske knjige, knjige s područja znanstvene fantastike, izmišljene špijunske afere, lju-

5. STRIP

Nedoumice što ih izaziva fenomen trivijalne literature kod sociologa i teoretičara književnosti također se pojavljuju pri vrednovanju jednog relativno novog oblika pučke literature — stripa. Taj sretni spoj vizualne i tekstovne komunikacije star je koliko i sama pismenost, no u obliku u kojem ga danas poznajemo pojavio se strip u 19. stoljeću, točnije 1858., kada je Wilhelm Busch počeo izdavati znameniti komični strip *Max und Moritz*. Ogromnu popularnost strip dobiva između dva svjetska rata kad se pojavio Walt Disney sa svojim Mickey Mouseom i drugim junacima čije su dogodovštine s velikim zanimanjem pratila i djeca i odrasli. No, do prave poplave stripova svih vrsta došlo je tek nakon Drugoga svjetskog rata. Bezbroj serija s desecima i stotinama sveščića nude djeci i odraslima najrazličitije sadržaje i snažno utječu, često i negativno, na velik broj čitatelja. Negativni junaci koji upadaju u banke i ubijaju činovnike i policajce, koji uživaju u luksuznim vilama s bazenima i uz koje se obvezno nađe barem jedna izazovna ljepotica a katkad i više njih, gusari, kriminalci svih vrsta, junaci s Dalekog istoka, junaci iz dječjih knjiga, diverzanti i vojnici, posebice iz Drugoga svjetskog rata, simpatični likovi iz životinjskog carstva (*Tom i Jerry* i slično), pa humoristički stripovi kao što je onaj o galjskom junaku Asteriksu, uskrslu mrtvaci, putovanja na druge planete u kozmičkim brodovima i susreti s bićima iz svemira na zemlji, muški i ženski seksualni manijaci — sve se to danas susreće u beskrajnim jeftinim serijama što se pretiskavaju i prevode u cijelom svijetu. U strip se danas pretaču i ozbiljna književna djela, Biblija i sve moguće druge teme.

Ne može se osporiti činjenica da je čitanje nekih od tih stripova zaista vrlo korisno jer mladoga čovjeka upoznaju s dalekim krajevima, povijesnim događajima i drugim temama mnogo efikasnije no što to može tekst sam. Vješti crta-

či mogu dočarati osvajanje Meksika ili pustolovine legendarnoga Robina Hooda slikom koja će se snažno dojmiti mladog čovjeka i poučiti ga, uz ostalo, o tome kako je izgledala odjeća povijesnih ličnosti, kako su izgledali dvorovi u kojima su živjeli junaci stripa ili brodovi na kojima su plovili, kao i nizu drugih pojedinosti o kojima će malo saznati čitajući tekst nekog romana. Ipak, psiholozi i pedagozi se slažu da velika količina stripova što se danas tiska negativno utječe na mlade ljude jer se u njima pojavljuju junaci koji svojim primjerom mogu u njihovoj svijesti stvoriti iskrivljenu predodžbu o vrijednostima u svijetu što ih okružuje.

Publiciranje stripova postalo je vrlo unosna industrija. Statistički podaci govore o stotinama serija stripova u razvijenim zemljama Zapada. Prema podacima što su prikupljeni u Italiji, dječaci između devete i četrnaeste godine života pročitaju u prosjeku 6-7, a neki čak i 25-30 stripova tjedno. Samo u toj zemlji izlazilo je tijekom 1980. godine 178 periodičkih publikacija koje su donosile isključivo stripove.

Sve to pokazuje da je strip jedan od najčitanijih oblika knjige danas i da zaslužuje izuzetnu pažnju onih koji se zanimaju za sudbinu pisane riječi i novu audio-vizualnu civilizaciju kojoj strip zapravo i pripada.

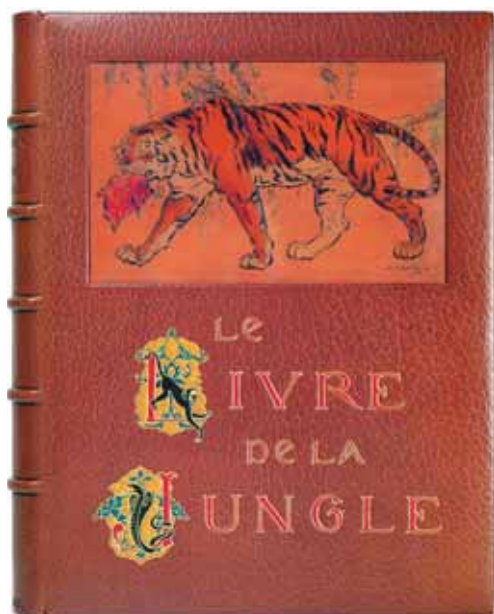
Ulomak iz *Žutog dječaka*, prvog modernog stripa autora Richarda Feltona Outcalta iz 1896. Uz ovaj strip vezane su i tiskarske novotarije oko sušenja žute boje te izraz *žuti tisak* koji se počeo upotrebljavati nakon bespoštedne borbe konkurentskih časopisa za pravo objavljivanja *Žutog dječaka*.

6. DJEČJA KNJIGA

Broj knjiga namijenjenih djeci raste izvanredno brzo u 20. stoljeću, kako naslovima tako i nakladama. Djela dječjih pisaca kao što su Hans Christian Andersen, Erich Kästner, Carlo Collodi i drugi, tiskaju se u desecima i stotinama tisuća primjeraka, a mnogi izdavači, sigurni da će u djeci uvijek naći zahvalnu publiku, specijaliziraju se za izdavanje dječje literature.

Nikada postotak dječjih knjiga u ukupnoj izdavačkoj djelatnosti nije bio tako visok kao u 20. stoljeću. Primjeri nekoliko zemalja najbolje će ilustrirati ogroman porast proizvodnje dječje knjige u svijetu. U SSSR-u je 1977. objavljeno 3249 dječjih knjiga, što iznosi 3,8% od svih tiskanih knjiga u toj zemlji. U SAD-u je pak 1978. godine tiskano 2911 naslova odnosno 3,4% od ukupne knjižne proizvodnje, a u Jugoslaviji je te iste godine objavljeno 315 dječjih knjiga, što iznosi 3% od ukupne proizvodnje. Slično je i u drugim zemljama. Ukupna naklada dječjih knjiga u spomenutim zemljama još je impresivnija. U SSSR-u je naklada dječjih knjiga godine 1977. iznosila 516.192.000 primjeraka, u SAD-u 105.700.000, a u Jugoslaviji 3.136.000 primjeraka.

Ti podaci pokazuju da djeca nikada nisu toliko mnogo čitala kao danas. Zasluga je to u prvom redu osnovnog školstva koje obuhvaća danas svu djecu u razvijenim i srednje razvijenim zemljama, s tendencijom da se i u najsiromašnijim zemljama svoj djeci omogući pohađanje osnovne škole. Školski programi traže od polaznika osnovnih, a potom i srednjih škola, obavezno čitanje pojedinih djela dječje literature, a tu su i školske knjižnice da učenike efikasno snabdiju potrebnim knjigama. Tako se djeca već od malena uče čitati, u njih se stvaraju čitateljske navike i razvija ljubav prema knjizi. Mogućnosti kupovanja knjiga, s obzirom na njihovu razmjerno nisku cijenu, dovele su do stvaranja kućnih knjižnica u kojima su našli mjesta najomiljeniji dječji pisci, odnosno oni pisci koji su ušli u školske programe i čija djela djeca moraju čitati.

Korice izdanja s francuskim prijevodom *Knjige o džungli* Rudyarda Kiplinga, Pariz 1928.

nakladi od 370.000 primjeraka, a samo jednu godinu kasnije naklada se popela na 625.000 primjeraka. Godine 1954. u toj zemlji izlazi 153 periodičkih publikacija namijenjenih djeci od šeste do petnaeste godine u nakladi od oko 234 milijuna primjeraka godišnje, tj. u oko 4.500.000 primjeraka tjedno. Slične milijunske brojke susrećemo i u drugim razvijenim zemljama, s tendencijom brzog rasta u desetljećima koja slijede.

Osim knjiga danas djeci na raspolaganju stoje brojni časopisi. Bogato ilustrirani, sa zanimljivim člancima iz prirodnih i društvenih znanosti, pričama o dalekim zemljama, svemirskim putovanjima, tekstovima o uzbudljivim suvremenim događajima i svim onim štivom koje može uzбудiti dječju maštu — današnji su dječji časopisi doslovce preplavili suvremene domove.

Dječji časopisi se pojavljuju već u 19. stoljeću, ali tek u 20. stoljeću, i to najviše u drugoj polovici, doživljuju neviđen procvat. Kao primjer možemo uzeti Francusku, zemlju s vrlo razvijenom proizvodnjom dječjih časopisa. U toj zemlji, primjerice, časopis *Mickey* izlazi 1953. u

7. JEZIK TISKANE KNJIGE

Broj jezika na kojima se knjige, novine i časopisi tiskaju povećava se s brojem naroda koji se tijekom 20. stoljeća oslobađaju političke i kulturne dominacije velikih kolonijalnih sila. Mnogi narodi tek sa stvaranjem svojih nacionalnih država u ovom stoljeću počinju tiskati knjige na svojim narodnim jezicima, a neki među njima zbog zamršenih plemenskih i jezičnih prilika nastavljaju upotrebljavati jezik bivših metropola u administraciji, pa čak i u školama, i u publikacijama što ih objavljuju u svojim zemljama. Ipak, politička i kulturna emancipacija od bivših kolonijalnih gospodara bitna je karakteristika današnjeg svijeta, posebice u drugoj polovici 20. stoljeća, pa i broj jezika u kojima se tiskaju knjige i ostale publikacije u ovo vrijeme ubrzano raste. Drži se, svakako s pravom, da je i sama upotreba nacionalnih jezika u znanosti i kulturi dio procesa oslobođenja od tuđinske dominacije i dio borbe za afirmaciju nacionalnog identiteta. Ne začuđuju stoga podaci što ih nalazimo u UNESCO-vu *Statističkom godišnjaku* da najveći broj knjiga što se tiskaju u pojedinim zemljama u svijetu, uključujući i one tek nedavno oslobođene, izlazi na nacionalnim jezicima. Povezanost pojedinih zemalja s bivšim metropolama očituje se često u tiskanju knjiga na jezicima tih metropola. Tako je u Tunisu od 85 tiskanih knjiga 1978. čak 35 bilo na francuskome jeziku, a u Maleziji je u toj istoj godini od ukupno 1328 tiskanih knjiga 467 na engleskome jeziku. No, često se knjige tiskaju na tzv. svjetskim jezicima zato da se rezultati znanstvenih istraživanja učine pristupačnima široj svjetskoj zajednici ili pak radi lakšeg propagiranja nacionalne kulture u svijetu, a nerijetko i iz propagandističko-političkih razloga. Najčešće se u te svrhe tiskaju knjige na engleskom jeziku, a mnogo manje na francuskom i njemačkom. To posebice vrijedi za razdoblje poslije Dru-

goga svjetskog rata. Tim se izdanjima, ustvari, nastoje bar donekle razbiti barijere što ih predstavljaju nacionalni jezici u širenju informacija.

Tiskanje knjiga na brojnim nacionalnim jezicima, ma kako razumljivo i opravdano, pričinja velike poteškoće protoku informacija, a to je svakako negativan aspekt pojave nacionalnih jezika kao jezika tiskane knjige u vrijeme kad elektronička računala stvaraju mogućnost izvanredno brzog protoka informacija iz jedne u drugu zemlju. Zbog poteškoća što ih stvara uporaba mnoštva jezika, međunarodne organizacije nastoje pronaći rješenja koja će, tamo gdje je to moguće, sačuvati jezičnu šarolikost, a istovremeno olakšati protok informacija. Jedno od takvih rješenja jest i stvaranje jedinstvenih pravila za bibliografski opis, koji omogućuje identifikaciju neke publikacije bez obzira gdje je ona bibliografski obrađena. Ipak, takva rješenja samo djelomice mogu pomoći pri svladavanju neugodnog problema pa će vrlo vjerojatno još zadugo različitost jezika biti jedna od najtežih prepreka slobodnom protoku informacija, a time i ideja.

Djelomice se taj problem danas rješava, uspješnije nego ikada ranije, prevodenjem književnih i znanstvenih djela, pa čak i kompletnih časopisa s jednog jezika na drugi, i to obično s manje poznatih jezika na »svjetske«, najčešće na engleski. Poznato je da Amerikanci prevode velik broj znanstvenih časopisa s ruskog, hrvatskog i drugih jezika na engleski i na taj ih način čine pristupačnima ne samo svojim znanstvenim radnicima, tehničarima itd. nego i drugima u cijelome svijetu. Nisu rijetki slučajevi da se u nekim državama (u Mađarskoj, Albaniji i mnogim drugim, a među njima i u Hrvatskoj), objavljuju pojedini znanstveni časopisi, odnosno znanstvene monografije, na nekom od svjetskih jezika, jer se s pravom smatra da će na taj način znanstveni rezultati do kojih su došli stručnjaci u tim zemljama najbrže naći put u međunarodne tokove informacija.

Jako je narastao broj prijevoda knjiga, i to iz svih područja — književnih djela, umjetničkih monografija, povijesnih studija, djela iz oblasti društvenih i prirodnih znanosti. Najviše se prevode knjige što su u originalu objelodanjene na engleskome jeziku. Primjerice, godine 1974. prevedeno je s toga jezika 20.411 naslova na druge jezike, slijede prijevodi s francuskog (5785), ruskog (4824) i njemačkog jezika (4753). Broj prijevoda s drugih jezika mnogo je manji. Tako

je iste te godine s japanskoga jezika prevedeno svega 165 knjiga, a s kineskoga 188.

Analizom onoga što se prevodi dolazimo do zanimljivih rezultata. Dok su časopisi što se prevode gotovo isključivo znanstvenog sadržaja, i to najčešće s područja prirodnih znanosti i s područja tehnologije, to nije slučaj i s knjigama. UNESCO-ov *Statistički godišnjak* donosi podatke iz kojih je vidljivo da su 1974. godine od ukupno prevedene 47.922 knjige čak 22.999 pripadale skupini književnosti. Iz područja društvenih znanosti, prevedeno je 5856 naslova, povijesti i zemljopisa 3713 naslova itd., dok je iz skupine prirodnih znanosti prevedeno tek 3197 naslova. Tu primjećujemo zanimljivu pojavu u odnosu na vrijeme kad nije bilo znanstvenih časopisa, odnosno kad takvih časopisa nije bilo dovoljno. Tada su se primarne znanstvene informacije nalazile u knjigama i zato su knjige imale mnogo važniju funkciju u razvoju znanosti negoli danas, kada primarne znanstvene informacije najčešće nalazimo u periodičkim publikacijama. Ako su te knjige bile tiskane na nekom od nacionalnih jezika, morale su se prevoditi da bi bile pristupačne znanstvenicima. Danas, međutim, knjige su najčešće sekundarni izvori znanstvenih informacija, posebno kad je riječ o prirodnim znanostima, pa su zato manje važne za razvoj znanosti negoli u ranija vremena.

Web stranica *Amazon.com*, najveće svjetske online knjižare i uopće najveće svjetske online trgovine. *Amazon.com* pokrenuo je 1995. Jeff Bezos. Ova online knjižara nudi milijune knjiga na prodaju koje za svega nekoliko dana nakon narudžbe mogu stići u bilo koji dio svijeta.

8. PERIODIČKE PUBLIKACIJE

A. NOVINE, MAGAZINI I SLIČNE PUBLIKACIJE

Tijekom 20. stoljeća novine su doživjele izvanredan uspon unatoč pojavi novih sredstava masovne komunikacije kao što su radio, televizija i slično. Broj naslova silno je narastao, naklade pojedinih listova dosežu milijunske brojke, jezici na kojima se tiskaju brzo se množe. Nema sumnje da su danas novine najčitaniji oblik tiskopisa u cijelome svijetu.

Po UNESCO-vu *Statističkom godišnjaku*, 1978. samo je dnevnih novina izlazilo oko 8210. Računa se da je te godine dnevno tiskano oko 443 milijuna primjeraka i da je, prema tome, dolazilo u prosjeku 136 primjeraka novina na 1000 stanovnika. Naravno, nije taj prosjek u svim zemljama jednak. U Europi iznosi 264 primjerka na 1000 stanovnika (a u nekim europskim zemljama, npr. u Švedskoj, taj prosjek iznosi preko 500!), dok je u Africi iznosio svega 21 (odnosno svega 15, ako se ne uzmu u obzir arapske zemlje).

Novina ima svih mogućih vrsta, a namijenjene su raznim kategorijama čitatelja. Osim ozbiljnih dnevnih listova, koji su postali sastavni dio svakodnevnog života suvremenog čovjeka, tiskaju se i novine što ih izdaju pripadnici pojedinih vjerskih zajednica, političkih stranaka, društvenih slojeva (npr. radnika) ili grupa. Posebno brojnu skupinu čine tzv. bulevarske novine, kojih početke nalazimo već u prvoj polovici 19. stoljeća, no koje će se posebice razviti u Americi krajem tog stoljeća s Williamom Randolphom Hearstom i Josephom Pulitzerom i afirmirati kao posebna vrst novinstva. Te su novine donosile one vijesti za koje se moglo pretpostaviti da će zanimati široki krug čitatelja, primjerice vijesti o umorstvima, elementarnim nepogodama, društvenim skandalima i slič-

ne senzacionalističke vijesti popraćene u pravilu obiljem fotografija. To novinstvo, koje se naziva i »popularnim«, svojevrsni je izdanak pučke (trivijalne) literature. Jednako kao i u prošlosti, ovu vrst štiva čitaju društveni slojevi niske opće kulture ili pak pojedinci koji zbog nedostatka vremena ili interesa ne žele čitati bilo kakve druge ozbiljne novine ili tjedne magazine. Naklade takvih novina u 20. stoljeću pokazuju vrlo jasno da ta vrst pučke literature uživa ogromnu popularnost; nisu rijetki slučajevi da pojedini listovi postižu nakladu od po nekoliko milijuna primjeraka dnevno.

Za dnevni tisak od najveće je važnosti da se nađe u rukama čitatelja istoga dana kad se tiska, točnije već ujutro toga dana. Zbog toga prodaja novina mora biti vrlo dobro organizirana. Mnogi su načini na koje novine svakodnevno stižu u ruke čitatelja. Tu je najprije prodaja na kioscima ili drugim dućanima. Drugi je način pretplata, koja čitatelju osigurava da mu svakog jutra poštar donese novine u kuću. Novine pretplatniku mogu donositi i radnici koje plaća sama novinska kuća, što je također vrlo važan način raspačavanja, osobito raširen u anglosaksonskim zemljama, te u Japanu gdje se čak 90% prodaje obavlja na taj način, kao i u nekim drugim zemljama. Osim toga, čitatelji mogu doći do novina i u javnim čitaonicama i knjižnicama. Raspačavanje preko kolportera, nekoć vrlo važno, zauzima sve manje mjesta u sustavu raspačavanja novina.

Ne samo iz komercijalnih nego često i iz stranačkih, konfesionalnih ili drugih razloga izdavači se trude da novine stižu na vrijeme i redovito u ruke onih kojima su namijenjene.

Uz dnevnike, najviše se tiskaju i čitaju razni tjednici, magazini i slične periodičke publikacije, često bogato ilustrirane s mnogo reklama, ali i s vrlo dobrim aktualnim člancima i drugim priložima o političkim, ekonomskim i drugim događajima i problemima, o modnim novitetima itd. Tu su još tzv. ženski žurnali, tjednici posvećeni pitanjima kulture, umjetnosti, vojnim pitanjima, kao i revije iz brojnih drugih područja života. Statistički podaci pokazuju da je broj tih revija izvanredno velik i da je brzo rastao u drugoj polovici 20. stoljeća, i glede broja naslova i glede naklada.

Da bi izdržali snažnu konkurenciju ilustriranih tjednika, dnevni listovi uvođe stalne rubrike posvećene pojedinim kategorijama čitatelja. Tu su sportske ru-

brike, literarne, kazališne, filmske pa rubrike posvećene modi i drugim »žen-skim« temama.

Pesimistična predviđanja da će drugi mediji masovne komunikacije (radio, televizija, film, kasete itd.) istisnuti »papirnatu« proizvodnju i potpuno dovesti do »bespapirnite« civilizacije ne samo da se nisu obistinila nego su upravo ti novi mediji dali nov poticaj proizvodnji novina, magazina i drugih »tradicional-nih« vrsta publikacija.

Naravno, izgubivši monopol prenositelja tekućih informacija, dnevnici, tjed-nici i slične periodičke publikacije morale su mnogo toga promijeniti u svom radu i prilagoditi se novoj situaciji. Novine će, osim aktualnih vijesti, sve više donositi komentare i analize političkih, gospodarskih i drugih problema, kao i lokalne vijesti kakve ne donose druga audio-vizualna sredstva masovne komu-nikacije. Dosadašnja iskustva pokazuju da su za sada novine sačuvalе svoje mje-sto u društvu i da obavljaju važnu, drugim sredstvima masovne komunikacije komplementarnu, ulogu u sustavu komunikacija.

B. ZNANSTVENI I STRUČNI ČASOPISI

Golemi razvoj znanosti i tehnologije u 20. stoljeću bio je popraćen, a dobrim dijelom i uvjetovan, jednako golemim razvojem znanstvenih i stručnih časopi-sa. Više nego ikada ranije časopisi igraju ulogu najefikasnijeg prijenosnika in-formacija o novim otkrićima, novim znanstvenim teorijama, o napretku na po-lju tehnologije, društvenih znanosti, umjetnosti. Pojava novih znanstvenih dis-ciplina posljeduje pojavom velikog broja specijaliziranih časopisa, koji omogu-ćuju stručnjacima da se brzo i bez mnogo lutanja informiraju o najnovijim re-zultatima znanstvene discipline kojom se bave. Računa se da su već početkom 20. stoljeća znanstveni časopisi zauzeli glavno mjesto što ga je dotad držala knji-ga (monografija) kao izvor primarnih znanstvenih i tehnoloških informacija.

Broj časopisa u 20. stoljeću ubrzano je rastao i još uvijek raste. Njihov je broj teško saznati, uz ostalo i zato što nije uvijek jasno što se pod pojmom znanstve-nog i stručnog časopisa razumijeva u raznim zemljama svijeta. Izračunato je, ipak, da je sedamdesetih godina 20. stoljeća u svijetu izlazilo najmanje 100.000 časopisa koji se mogu smatrati znanstvenima. Prema jednoj računici, oko 1970.

tiskalo se približno pola milijuna stranica znanstvenog teksta u časopisima i knjigama svake minute!

Takva poplava znanstvenih informacija stavlja znanstvenike pred često nerješive probleme. Kako na vrijeme saznati za najnovije znanstvene rezultate ili tehnološka rješenja, a da se pri traženju informacija ne izgubi u nepreglednom moru tih informacija, kako razlučiti što je u novim publikacijama novo, a što prepričavanje već poznatih stvari? Mišljenje je nekih stručnjaka da čak tri četvrtine publikacija znanstveno-tehničkoga sadržaja nije trebalo nikada ni objelodaniti jer ne sadrže ništa novoga. Štoviše, pojava tih publikacija stvara velike poteškoće onima koji se bave znanstvenim radom jer ih prisiljava da čitaju stvari od kojih nemaju nikakve koristi.

Praćenje ogromnog broja znanstvenih časopisa postajalo je za znanstvenike sve teže, a u novije vrijeme i nemoguće. U 19., a u manjoj mjeri i početkom 20. stoljeća, dovoljne su bile tekuće — nacionalne ili međunarodne — bibliografije koje pokrivaju određenu struku pa da znanstvenik bude upoznat s najvažnijim dostignućima te struke. Mnoge znanstvene discipline riješile su tim bibliografijama i referativnim žurnalima problem brzog i kvalitetnog informiranja, ali je izvanredno brz razvoj znanosti doveo u krizu i ta sada već tradicionalna rješenja. Tek je razvoj kompjutorske tehnike omogućio revolucioniranje načina prikupljanja, selekcioniranja, obrade i diseminacije znanstvenih informacija. Stvoreni su brojni informacijski sustavi za pojedine znanosti (medicinu, poljoprivredu i tako dalje), kao i nacionalni sustavi za znanstvenu i tehničku informaciju (NATIS) te međunarodni sustav (UNISIST). Ti sustavi dovode u pitanje ne samo tiskane bibliografije kao izvore informacija nego i same časopise, odnosno neke od njih, jer u kompjutorskoj tehnologiji časopisi dobivaju opasnog takmaca kao nositelja znanstveno-tehnoloških informacija.

9. OPREMA KNJIGE

A. ILUSTRACIJE

U 20. stoljeću nastavlja se običaj iz ranijih vremena da se za izrađivanje ilustracija angažiraju najpoznatiji umjetnici. U Francuskoj, gdje je umjetnički život najdinamičniji, izradom knjižne ilustracije bave se Matisse, Picasso, Vla-

*Su pars ongles très haut dédiants leur onyx,
L'Angoisse, ce minuit, soutiens, lampadophore,
Mains rêve vespéral brûlé par le Phénix
Que ne recueille pas de crétaire ampore*

*Sur les crédences, au salon vide : nul peyx,
Aboli briclot d'inanité sonore
(Car le Maître est allé puiser des pleurs au Styx
Avec ce seul objet dont le Néant s'honore).*

*Mais proche la croisée au nord vacante, un or
Agonise selon peut-être le décor
Des licornes ruant du feu contre une mixte,*

*Elle, défunte nue en le miroir, encor
Que, dans l'oubli fermé par le cadre, se fixe
De scrutinisations sitée le septuor.*

128

Stranice 128-129 u knjizi *Poésies de Stéphane Mallarmé* (Lausanne, Skira, 1932) s ilustracijom Henrija Matissea.

minck i mnogi drugi, koji u tu svrhu upotrebljavaju i neke od starih tehnika kao što su drvorez i litografija. Suradnjom s piscima, posebice pjesnicima, nastaju divna bibliofilska izdanja u kojima ilustracija često ravnopravno s tekстом pridonosi vrijednosti publikacije. Za fauviste i sljedbenike drugih umjetničkih pravaca u Francuskoj, kao i u drugim zemljama, ilustriranje knjige jednako je vrijedan umjetnički čin kao i slikanje na platnu. Sam Matisse je s tim u vezi napisao: »Ne pravim nikakvu razliku između izrade ilustracije za knjigu i slikanja na platnu.«

U 20. stoljeću susrest ćemo, unatoč vrlo izrazitim tendencijama ka kozmopolitskoj, nadnacionalnoj književnoj umjetnosti, i jasno istaknute nacionalne tendencije, a razumije se i individualne osobitosti umjetnika. Različiti nacionalni i individualni stilovi i vrlo snažni međusobni utjecaji rezultirali su izvanrednim bogatstvom knjižne ilustracije kakvo ne poznaje nijedno ranije razdoblje.

No, nije u ovo vrijeme knjižna ilustracija proizvod samo rada likovnih umjetnika. Već su u 19. stoljeću razni tehnološki postupci omogućivali reproduciranje fotografija, a u 20. stoljeću sve savršeniji postupci doveli su do toga da se najveći dio knjiga danas ilustrira pomoću fotografija — crno-bijelih i u bojama. To posebice vrijedi za povijesne knjige, knjige iz prirodnih znanosti (zoologije, botanike itd.), za udžbenike i mnoge druge knjige, dok se umjetnička ilustracija najčešće upotrebljava u dječjim knjigama, knjigama poezije, itd.

B. UVEZ

Strojni uvez gotovo je potpuno istisnuo ručni već krajem 19. stoljeća, a u 20. stoljeću, posebice u prvim desetljećima, prisustvujemo opadanju kvalitete uveza na račun serijskog, obično neinventivnog, a u svakom slučaju uveza koji nije bio ni sjena onog iz prošlog vremena. U masovnoj proizvodnji knjige nije se moglo ni pomisliti da knjige uvežu majstori-knjigovešci, jer je njihov rad bio prepolagan i preskup. Knjižna industrija zapravo nije više ni trebala knjigovešce pa se cijela ta stara i uvažena profesija našla u dubokoj krizi. Rad sve rjeđih knjigovežaca morao se ograničiti na uvezivanje i preuvezivanje pojedinih primjjeraka, posebice starijih izdanja, na temelju narudžbi, dok su uvezivanje velikih naklada knjiga obavljali strojevi.

Ipak, pojedini poznati knjigoveže, posebice u Francuskoj, stvaraju za potrebe bogatih bibliofila krasne kožne uveze s modernim dizajnom, no ti uvezi slabo utječu na strojni uvez. Takvi su uvezi zapravo pravljeni za zbirke bibliofila, za pojedine knjižnice i slično. Prosječni pak kupac zadovoljit će se tvrdim uvezom izrađenim pomoću stroja, a neki izdavači, želeći udovoljiti željama kupaca da u svojim privatnim knjižnicama imaju lijepo i na starinski način uvezane knjige, daju uvezati, naravno strojem, neka izdanja starih pisaca u koži ili imitaciji kože (skaju) i ukasiti ukasima preuzetima iz starih izdanja.

C. OVITAK

Premda se ovitak pojavio još u prvoj polovici 19. stoljeća, tek u vremenu između dva svjetska rata on postaje vrlo omiljeni i uobičajeni element opreme knjige. Umjetničkim oblikovanjem ovitka bave se prvorazredni grafičari i likovni umjetnici, a knjižnice i kolekcionari stvaraju posebne zbirke ovitaka. Jednako kao i u knjižnoj ilustraciji, u ovitku će se odraziti svi umjetnički stilovi ovoga stoljeća — od kubizma i nadrealizma do apstraktne umjetnosti, naive, pop-arta itd.

Katkada će se na ovitku nalaziti samo lijepo izrađeni naslov i ime autora, no u većini slučajeva umjetnik ili grafičar raznim će tehnikama (crtežom, fotografijom, drvorezom) dati ovitku što ljepši i privlačniji izgled. Osnovni zadatak ovitka ostaje da svojim izgledom privuče pažnju kupaca, ali i da zaštiti knjigu od oštećenja i prljavštine. Vrlo često na unutrašnjim stranama ovitka (preklopcima) nalazimo oglase kojima izdavači reklamiraju knjigu (primjerice sažetak sadržaja, citat iz recenzije o knjizi i slično), podatke o autoru i njegovu djelu, a nerijetko i njegovu sliku.

10. KNJIŽARSTVO. NAKLADA I CIJENA KNJIGE

Knjižarstvo je moralo u 20. stoljeću pronalaziti nove puteve i metode zadovoljenja potreba sve većega broja kupaca s jedne strane i raspačavanja ogromnih količina knjiga s druge. U skladu sa zahtjevima kupaca knjižari su razvili vrlo efikasne metode: a) za propagandu knjiga što se nude tržištu; b) za brzu nabavku od izdavača onih knjiga koje tržište traži. Mreža knjižara je narasla, a usavršeni su i drugi načini prodaje knjiga, pa se put knjige od izdavača do kupca jako skratio i ubrzao.

Propagiranje novih izdanja nije, naravno, stvar samo knjižara, ali su se oni u taj posao aktivno uključili tiskanjem knjižarskih kataloga i drugoga propagandnog materijala i slanjem toga materijala zainteresiranim institucijama i pojedincima, organiziranjem promocija knjiga i panel diskusija o njima u samim knjižarama, na radiju ili televiziji, oglašavanjem u novinama i drugim publikacijama, slanjem oglednih primjeraka knjižnicama i drugim institucijama i vrlo efikasnom službom informiranja kupaca o naslovima novih knjiga i o knjigama koje će tek biti objelodanjene, o cijenama i uvjetima prodaje. U tom poslu danas knjižarima pomažu brojni tiskani katalogi novoizašlih knjiga te katalogi knjiga što se nalaze u tisku ili koje izdavači namjeravaju tiskati tijekom tekuće ili iduće godine; posebno veliku pomoć knjižari imaju od elektroničkih računala koja im omogućuju stvaranje evidencije o knjigama koje se mogu dobiti od izdavača, o onima koje su već rasprodane, o željama kupaca i tako dalje. Ta suvremena pomagala omogućuju osim toga da potencijalni kupac dobije knjigu na najbrži mogući način — što je i te kako važna pojedinost u vrijeme kada brza informacija igra tako važnu ulogu u znanosti i tehnologiji.

Jedan od djelotvornih putova distribucije knjige je osnutak tzv. klubova prijatelja knjige (book clubs), koji su se najprije pojavili u Njemačkoj nakon Pr-

voga svjetskog rata da bi se stalo na kraj kaotičnom stanju što je vladalo na knjižarskom tržištu. Brzo su postali popularni i u drugim zemljama, posebice u SAD-u, gdje je krajem šezdesetih godina bilo u njima okupljeno oko 12 milijuna članova. Članovi tih klubova se obvezuju da će tijekom godine kupiti stanoviti broj knjiga, a za uzvrat dobivaju te knjige uz popust koji katkada iznosi čak i do 70% od maloprodajne cijene na tržištu. Korist od tih klubova je obodstrana: izdavači i knjižari imaju sigurne kupce, a članovi dobivaju knjige po znatno sniženoj cijeni. U posljednje vrijeme takvi su klubovi osnovani i u Hrvatskoj.

Važnu ulogu u trgovini knjigama imaju sajmovi knjiga — nacionalni i međunarodni — koji se održavaju u određenim vremenskim intervalima, obično jedanput godišnje. U njima se obično knjige ne prodaju individualnim kupcima, nego se sklapaju ugovori između izdavača, te izdavača i knjižara. Neki od tih sajmova, kao onaj u Frankfurtu na Majni, koji je danas svakako najpoznatiji u svijetu, pa onaj u Leipzigu, imaju vrlo dugu tradiciju, ali je najveći broj sajmova osnovan tek nakon Drugoga svjetskog rata (Tokio 1954., Varšava 1956., Beograd 1955., itd.). Posebno mjesto među njima pripada Internacionalnoj stalnoj izložbi publikacija (ISIP) u Zagrebu, osnovanoj 1951. U njoj se stalno izlažu knjige što ih šalju izdavači iz cijelog svijeta.

Prodaja knjiga postala je danas vrlo značajan i unosan posao. Knjižarska mreža uspješno raspacava u godini dana onoliko knjiga koliko ih nisu njihovi pretходnici raspacali tijekom stoljeća. Samo zahvaljujući njihovoj dobroj organizaciji i modernim metodama moguće im je obavljati važnu ulogu posrednika između proizvođača knjige i kupaca u vrijeme kad broj novih knjiga i periodičkih publikacija raste neviđenim tempom.

Podatke o prodaji knjiga s najvećim zanimanjem prate ne samo knjižari nego i izdavači, autori, sociolozi, političari. Pitanje uspjeha neke knjige na tržištu daleko nadmašuje interes samih knjižara, ali nerijetko je upravo njihova zasluga da neka dobra, a katkada i ne odveć dobra knjiga nađe mnogo kupaca.

Knjižari nisu zapravo nikada bili samo trgovci, posrednici između proizvođača knjige i kupaca, a to su najmanje u novije vrijeme kada se preko sredstava masovnih komunikacija može i te kako utjecati na plasman neke knjige.

Jedan od načina na koji to postižu sastavljanje je popisa najprodavanijih knjiga (bestsellers). Ti se popisi prave u određenim vremenskim intervalima (mesečno, tjedno) na temelju podataka o prodanim knjigama u jednoj zemlji, pokrajini ili gradu, a katkada i u jednoj jedinjoj knjižari. Te popise s najvećim zanimanjem prate ne samo potencijalni kupci nego i autori i izdavači.

Izdavačima su oduvijek od najvećeg značenja bili podaci o tome što kupci najčešće kupuju i najviše vole čitati, no nikada ranije nisu se pravile tako opsežne i duboke analize navika i zanimanja kupaca kao u dvadesetom stoljeću. No, i za povijest knjige, a ne samo za knjižare i izdavače, fenomen najbolje prodanih knjiga izvanredno je zanimljiv u prvom redu zato jer bolje nego mnogi drugi podaci ilustrira utjecaj knjige na razvoj ideje i na ukus čitatelja.

Prvi takav popis pojavio se u američkom literarnom magazinu *The Bookman* još 1895., a od 1912. popise za SAD redovito donosi *Publishers' Weekly*. Nakon toga slični se popisi susreću i u nizu drugih zemalja.

Ne bi, naravno, bilo razumno spomenuti knjige koje su se našle u spomenutim popisima. Valja reći da su se mnoge knjige koje su se dugo vrlo mnogo čitale isto tako brzo zaboravile, dok su mnoge druge, premda se nikada nisu našle na popisima najprodavanijih knjiga, izvršile veliki kulturni ili politički utjecaj.

Vrlo su se često u tim popisima našli, i još se uvijek nalaze, knjige špijunskog, kriminalističkog, memoarskog i sličnih sadržaja, i to najčešće onih autora koji su znali točno pogoditi što će čitatelja najviše privući u određenom trenutku. Velik je uspjeh, primjerice, polučio Herbert George Wells svojim ratnim romanom *Mr. Britling sees it through*, objavljenim 1916., koji je početkom dvadesetih godina 20. stoljeća u 15 mjeseci prodan u 350.000 primjeraka. Ne zaostaju za njim ni drugi tada popularni pisci, poput Sinclaira Lewisa, čiji su romani dugo imali veliki uspjeh kod šire čitateljske publike. Njegov roman *Elmer Gantry* našao se na samom vrhu popisa 1927., i u prvih deset mjeseci od pojave na tržištu prodan je u 200.000 primjeraka.

Bili su to, međutim, tek skromni počeci. Tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća nekoliko je knjiga doživjelo izvanredan uspjeh. Među njima su se našla djela Vicki Baum *Grand Hotel*, Franza Werfela (čija je knjiga *Bernadetteina pjesma* iz 1942. prodana u dvije godine u 900.000 primjeraka), poznata sladu-

njava priča s temom iz američkog građanskog rata *Zameo ih vjetar* (*Gone with the wind*) Margaret Mitchell, koja je dvije godine uzastopce (1936. i 1937) bila na vrhu popisa najprodavanijih knjiga.

Knjige što su se povremeno našle na tim popisima odmah nakon Drugoga svjetskog rata bile su najčešće s ratnom tematikom. Među njima je i znamenita knjiga američkog pisca Jamesa Jonesa *Odavde do vječnosti* (*From here to eternity*), koja je 1953. samo u mekom uvezu doživjela 75 izdanja i prodana u 2.000.000 primjeraka. Sličnih primjera nije bilo mnogo, ali nisu za njim mnogo zaostajali romani Normana Mailera *Goli i mrtvi* (*The naked and the dead*, 1948), Irwina Shawa *Mladi lavovi* (*The young lions*) i neki drugi.

Ogromnu će prođu doživjeti i tako banalna knjiga kao što je *Gradić Peyton* (*Peyton Place*) Grace Metalious, ali i tako krasno literarno djelo kao što je *Doktor Živago* (1958) ruskoga pisca Borisa Pasternaka, za koju je pisac dobio Nobelovu nagradu.

Ogromne naklade postižu u posljednje vrijeme špijunski i kriminalistički romani Iana Fleminga, Agathe Christie, Georgesa Simenona i drugih poznatih pisaca tog žanra. Broj prodanih knjiga te vrste teško je statistički pratiti jer izlaze kod različitih izdavača i u raznim zemljama.

No, ne prodaju se samo romani, špijunske i slične priče u velikom broju i ne nalaze se samo takva djela na popisima najprodavanijih knjiga. *Ljubavna priča* (*Love story*) Ericha Segala na vrhu je takvih popisa 1970. i 1971. Samo 1970. ta je knjiga tiskana u 7 milijuna primjeraka samo u mekom uvezu!

Pogled na popise što ih najsavjesnije vode američki i engleski knjižari otkri-va da se u njima nalaze i vrlo ozbiljna znanstvena djela, zatim djela koja mogu korisno poslužiti u svakodnevnom radu i životu, popularna djela iz prirodnih znanosti, i tako dalje. Lijep primjer za to je vrlo koristan i lijepo napisan priručnik za mlade majke dr. Benjamina Spocka *Baby and child care*, koji se pojavio 1946. godine i koji je samo na engleskom govornom području prodan u preko 23 milijuna primjeraka do 1975.

Popisâ najprodavanijih knjiga ima vrlo različitih i redovito pokazuju ukus i zanimanje čitatelja u nekoj zemlji ili u gradu. Redovito takve popise za SAD donose tjedni magazini *Time* i *Publishers' Weekly*. Neki popisi donose samo na-

slove najboljih knjiga s određenog područja izdavačke djelatnosti (primjerice dječjih knjiga, kuharica, knjiga s vjerskom problematikom i slično).

Preostaje još da nekoliko riječi kažemo o cijeni knjige. Općenito govoreći cijena knjige pada u odnosu na cijene iz ranijih vremena. Naravno, teško je dati neke konkretne podatke koji bi vrijedili za sve zemlje, jer su uvjeti proizvodnje knjige, a posebice kupovna moć naroda, vrlo različiti od zemlje do zemlje. Podatak da je primjerak jedne knjige u mekom uvezu u SAD-u nakon Prvoga svjetskog rata stajao između 5 i 25 centa, da se nakon Drugoga svjetskog rata ta cijena popela na oko 50 do 60 centa, a da sedamdesetih godina cijena takve knjige iznosi oko 1 dolar i 95 centa, ne govori mnogo sam po sebi ako taj podatak ne uspoređujemo s podacima o vrijednosti dolara i o povećanju životnog standarda najširih društvenih slojeva u toj zemlji, dakle slojeva koji najčešće kupuju upravo tu vrst izdanja — zbog njihove niske cijene. Uzimajući u obzir kupovnu moć Amerikanaca, a to vrijedi i za sve druge narode svijeta, nema sumnje da je danas knjiga neusporedivo jeftinija nego bilo kada u povijesti knjige.

»Biblioteka Kiosk«, knjižna serija jeftinih izdanja Matice hrvatske u kojoj je 1966. objavljeno 7 visokotlačnih, kriminalističkih romana Georgesa Simenona o inspektoru Maigretu.

11. BORBA PROTIV NEPOČUDNIH KNJIGA

Zabrane publiciranja knjiga nepočudnih autora, spaljivanje njihovih knjiga, progoni autora, prešućivanje njihovih imena, njihova fizička likvidacija — sve je to u 20. stoljeću dobilo razmjere kakve povijest knjige ranije nije poznavala. Diktature — lijeve i desne — u strahu od slobodnog širenja informacija koje bi mogle ugroziti njihove interese, njihove istine, karizmatičnost njihovih vođa, stvorile su čitave sustave zakona i propisa da bi se prekinuo dotok informacija koji im nije po volji.

U prvim desetljećima poslije Prvoga svjetskog rata mnoge su od tih mjera bile zaista vrlo efikasne, jer je bilo dovoljno spriječiti da se neka knjiga ili novine ne tiskaju, odnosno da se ne uvezu iz inozemstva, pa da se u većini slučajeva postigne cilj. Pojava radija, televizije i uopće razvoj tehnike prijenosa informacija stavio je takve države na velike muke jer je postalo sve teže spriječiti kolanje informacija.

Pogrešno bi bilo pomisliti, iz ovoga što je ovdje rečeno, da samo diktature primjenjuju cenzuru i sve druge represivne mjere protiv pisane ili izgovorene riječi i njihovih autora. U većoj ili manjoj mjeri takvim se sredstvima služe i najdemokratskija i najliberalnija društva.

Pokušajmo izvršiti malu klasifikaciju mjera što se danas primjenjuju, negdje više, a negdje manje, u gušenju slobode tiska:

- a) *Autocenzura*. Sa stajališta državnih vlasti najpoželjniji je oblik cenzure jer onemogućuje da se na tržištu pojave spisi koje treba proganjati ili uništiti.
- b) *Cenzura*. U mnogim državama ne postoji kao institucija, čak i onda kad je inače vrlo efikasna, jer je integralni dio državnog aparata. Takav status imao je Glavlit (Glavnoupravlenie po delam literatury i pečati) u bivšem SSSR-u, koji je svojim golemim aparatom kontrolirao sve što se tiskalo u zemlji, od knjiga

do najsitnijih i najbeznačajnijih vijesti u dnevnim novinama. Slične institucije postojale su i u Poljskoj (Glavni ured za kontrolu tiska) i u drugim istočnoeuropskim zemljama. Na Zapadu ne postoji institucionalizirana cenzura, ali i tamo pojedini pisci ili novinari mogu imati neprilika ako se ogriješe o norme koje vrijede u tim društvima.

c) *Uništavanje rukopisa* prije tiska.

d) *Zabrana prodaje* nepoželjnih publikacija.

e) Objavljivanje *popisa zabranjenih knjiga*. Godine 1948. izašlo je posljednje izdanje znamenitog crkvenog *Popisa zabranjenih knjiga (Index librorum prohibitorum)* u kojem je našlo mjesta više od 4000 naslova. U smislu zaključaka Drugog ekumenskog koncila, donesena je 1966. odluka da se prekine daljnje izlaženje *Indexa*, koji je proteklih četiri stoljeća bio strah i trepet za sve slobodoumne mislioce, književnike i druge pisce. Bila je to svakako razumna odluka jer je *Index* ionako mnogo više škodio negoli koristio crkvi u vrijeme kad njezina riječ nije više značila ono što je značila u ranija vremena. No, time nisu nestali popisi zabranjenih knjiga u svijetu. Uostalom, ni ranije nije samo taj popis određivao ljudima koje su knjige opasne i koje treba izbjegavati, a koje se mogu čitati. Knjige koje su se našle u popisima zabranjenih knjiga što su ih izdavale svjetovne, državne vlasti bilo je oduvijek mnogo opasnije čitati od onih u crkvenom *Indeksu*. To posebice vrijedi za 20. stoljeće, kada mnoge svjetovne vlasti izdaju takve popise. Među njima je, naravno, bio i Hitler, koji je započeo nesmiljenu borbu protiv neprijateljskih knjiga čim je došao na vlast. Svega oko mjesec i pol dana nakon što je 1933. preuzeo vlast u Njemačkoj, nacistički studenti sastavljaju tzv. *Crni popis (Schwarze Liste I)* na kojem su se našla imena 71 autora. Time je započela histerična akcija nacističke studentske omladine pod nazivom »Protiv nenjemačkog duha«, koja je kulminaciju doživjela 10. svibnja iste godine javnim spaljivanjem knjiga u Berlinu i u drugim njemačkim gradovima. Uskoro će se pojaviti i službeni, od državne objelodanjeni popisi zabranjenih knjiga. Godine 1936. objelodanjen je prvi takav popis (*Liste 1 des schädlichen und unerwünschten Schrifttums*), koji je iste godine dopunjen s tri dodatka. Drugo izdanje tog popisa izašlo je 1939., a sve do kraja 1944. godine nadopunjavao se mjesečnim dodacima. U tim popisima su se našle knjige njemačkih autora u izgnanstvu, knjige sovjetskih autora i svih drugih marksistič-

kih pisaca, knjige pacifista, knjige židovskih autora, pa pornografske i druge knjige »štetne za njemački duh«. Među ostalima u njima su bila nabrojena i djela Stefana Zweiga, Thomasa Manna, Bertolta Brechta, Ericha Marie Remarquea i velikog broja drugih njemačkih i drugih autora antifašista. Njihova se djela nisu smjela više tiskati u Njemačkoj, a umjesto njih tiskale su se ogromne količine nacionalsocijalističke literature, u prvom redu Hitlerov *Mein Kampf*, koji je do travnja 1940. tiskan u ukupnoj nakladi od 6 milijuna primjeraka.

Kad su savezničke vojske porazile i zauzele nacističku Njemačku, našle su se pred problemom što raditi s ogromnim količinama propagandnih i drugih nacističkih knjiga. Najprije su 12. svibnja 1945. vojne vlasti zabranile svaku tiskarsku djelatnost u okupiranoj Njemačkoj i raspačavanje knjiga i drugih tiskopisa, ali su okupacijske vlasti već tijekom 1945. posebnim odlukama dopuštale izdavačima da objelodanjuju pojedine knjige. Slijedilo je čišćenje knjižnica (narodnih, školskih, pa i onih u okviru nekih znanstvenih institucija) od nacističkih knjiga i njihovo masovno uništavanje. U sovjetskoj okupacijskoj zoni sastavljen je 1946. godine popis knjiga što ih je trebalo odstraniti iz knjižnica i knjižara, i u tom se popisu našlo oko 14.000 naslova knjiga i 1500 naslova časopisa. Dodaci tom popisu su objelodanjeni 1947. i 1948. godine.

Popisâ zabranjenih knjiga ima u 20. stoljeća vrlo mnogo. Primjerice antikvarijati u bivšem SSSR-u imali su popise rabljenih knjiga koje se ne smiju otkupljivati i prodavati, odnosno onih koje se smiju prodavati tek nakon što se istrigne ova ili ona stranica. Irska Republika od 1929. objavljuje popis zabranjenih knjiga koji je 1970. sadržavao oko 4000 naslova. U SAD-u razne komisije i društva za očuvanje morala izdaju popise pornografskih knjiga koje se moraju odstraniti iz narodnih knjižnica. U Južnoafričkoj Republici Odbor cenzora izradio je 1955. godine popis zabranjenih knjiga u kojem se nalazilo 4000 naslova, među kojima i *Tramvaj zvan želja* (*Streetcar named desire*) američkog dramskog pisca Tennesseeja Williamsa.

f) *Izbacivanje knjiga iz knjižnica.* Izbacivanje nećudorednih i sličnih knjiga iz javnih knjižnica smatra se vrlo efikasnim načinom sprečavanja da neke nepoželjne knjige dođu u ruke čitatelja, unatoč bezbrojnim dokazima da ta mjera ima redovito upravo suprotan učinak. Zabranjene, pornografske i slične knjige ionako imaju svoje puteve širenja, koji redovito mimoilaze javne knjižnice.

Ipak, sve države svijeta vrlo se često laćaju upravo čišćenja javnih knjižnica od nepoželjnih knjiga, a to posebno često rade upravo u 20. stoljeću.

Najmanje registriranih slučajeva čišćenja knjižnica od nepoželjnih knjiga imamo u onim državama (obično totalitarnim) u kojima je takvim knjigama zabranjen ulaz u javne knjižnice. Stroga kontrola nabavne politike osigurat će knjižnicu od neugodnosti koje može imati ako se ustanovi da na svojim policama ima knjiga opasnih za društveni poredak ili moral. Takva će praksa čak omogućiti vladama tih država da se energično na međunarodnim konferencijama i institucijama bore protiv prakse izbacivanja knjiga iz knjižnica u drugim državama. Ipak, promjene u političkom životu zemlje ili pak »zastranjivanja« pojedinih autora i u tim će zemljama dovesti do povremenih, obično »tihih«, čišćenja svega onoga što su ti autori napisali ili što podsjeća na anatemizirane političare.

Taj problem mnogo je zamršeniji u zemljama gdje ne postoji državna kontrola nad izdavačima i u kojima se mogu tiskati knjige najrazličitijeg sadržaja i ideoloških opredjeljenja. Kako postupati s knjigama koje vrijeđaju javni moral, koje pozivaju na nasilje i u kojima se iznose ideološka učenja koja vlade u tim zemljama smatraju stranima i neprijateljskima?

U Danskoj primjerice smatraju da su narodne knjižnice potpuno neutralne institucije i da su zato dužne stavljati na raspolaganje svojim čitateljima sve knjige bez obzira na njihovu političku ili vjersku pripadnost i moralnu vrijednost. Slične misli nalazimo i u programskoj deklaraciji Američkog bibliotekarskog društva o pravu na čitanje (*Library Bill of Rights*), pa u UNESCO-vu *Manifestu o javnim knjižnicama* (1972) i u mnogim drugim deklaracijama i dokumentima. Pa ipak, svakodnevno smo svjedoci izdvajanja knjiga pojedinih autora, pa čak i cijelih kategorija knjiga, iz knjižnica, i to iz vjerskih, ideoloških, rasnih i drugih motiva.

U SAD-u su unatoč javnim deklaracijama o slobodi čitanja vrlo česti slučajevi čišćenja knjižnica od nepoželjnih knjiga. Najpoznatiji je slučaj čišćenja knjižnica u oko 200 američkih informacijskih agencija (USIA) u svijetu tijekom 1953., u vrijeme hajke senatora Josepha McCarthyja na ljevičare. Tada su iz tih knjižnica izbačene knjige brojnih američkih pisaca optuženih za filokomunizam. U pojedinim pak federalnim državama donesene su posebne odluke

o odstranjivanju pojedinih »opasnih« knjiga iz knjižnica. Tako je guverner države Georgije Eugene Talmadge godine 1941. naredio da se iz sveučilišnih i školskih knjižnica u toj državi izbace sve knjige koje prikazuju američki Jug, a posebice Georgiju, u lošem svjetlu. Razna pak udruženja, grupe zabrinutih roditelja i drugi, u pojedinim američkim državama traže da se iz knjižnice izbace djela pisaca koje smatraju ljevičarima; tako se dogodilo da su neke knjižnice morale izdvojiti iz svojih fondova čak i djela Alberta Einsteina, Thomasa Manna, Charlesa Darwina i mnogih drugih.

U 20. stoljeću svijet je pun takvih odluka. U Jugoslaviji su tako 1929. izbačene iz narodnih knjižnica djela Uptonu Sinclaira i nekih drugih naprednih pisaca. U Njemačkoj se u poslijeratno vrijeme iz knjižnica odstranjuju sve knjige što mirišu na nacizam. Tako je u Istočnoj Njemačkoj 1953. izdvojeno iz knjižnica i knjižara najmanje 5 milijuna primjeraka knjiga. Zanimljivo je da su se među izdvojenim knjigama našla čak i djela Karla Marxa i Friedricha Engelsa, objelodanjena prije Drugoga svjetskog rata, jer su sadržavala neke komentare i predgovore za koje se smatralo da bi bilo bolje da ih čitatelji ne čitaju.

Neki pisci su se našli u popisima zabranjenih knjiga u društvima s potpuno različitim društvenim sustavima. Takav je slučaj s američkim piscem Uptonom Sinclairom: njegova su djela 1933. gorjela na lomačama nacističke Njemačke, također su zabranjena u Južnoafričkoj Republici 1938., a 1956. ista su se djela našla u popisima zabranjenih knjiga u Istočnoj Njemačkoj. Sličnu sudbinu doživjele su i knjige mnogih drugih pisaca; no dok je lako shvatiti da se to dogodilo s knjigama autora poput Lava Trockog, teže je razumjeti da su istu sudbinu doživjeli neškodljivi i simpatični stripovi kao što je Disneyev *Mickey Mouse* i drugi. U Jugoslaviji je 1937. zabranjen jedan strip *Mickey Mousea* jer je neki revni cenzor ocijenio da se prikaz urote protiv nekog mladog kralja u njemu mogao protumačiti kao poziv na urotu protiv tadašnjega malodobnog Petra II. Sljedeće godine u Italiji su stripovi s Mickey Mouseom zabranjeni jer su protivni fašističkom duhu, a 1954. zabranjeni su i u Istočnoj Njemačkoj jer su tamo došli do zaključka da su ti stripovi reakcionarni.

Pred problemom što odstraniti, a što ostaviti u knjižnicama i knjižarama našle su se i vijetnamske vlasti u Sajgonu (današnjem Ho Ši Minu) nakon američkog povlačenja 1975. Posebna komisija od 50 članova trebala je odlučiti o sud-

Nacisti skupljaju »nepoćudne« knjige koje će 10. svibnja 1933. biti javno spaljene u Berlinu. Originalna snimka se čuva u Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz u Berlinu.

Nacistički studenti i pripadnici SA i SS odreda pale knjige na Trgu Opere (Opernplatz) u Berlinu 10. svibnja 1933. Originalna snimka čuva se u Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz u Berlinu.

bini oko 270.000 naslova knjiga. Ta je komisija ocijenila da oko 50% tih knjiga ima izrazito reakcionaran sadržaj, 30% knjiga je bezidejno i pornografsko, a 15% se može svrstati u znanstveno-tehničku literaturu. Nakon te analize komisija je zaključila da samo 5% prevedenih knjiga stranih pisaca može ostati u knjižnicama i dalje se prodavati u knjižarama Sajgona i drugih vijetnamskih gradova, dok su ostale knjige najvećim dijelom uništene.

g) *Spaljivanje knjiga*. To je prastari i vrlo efektan način uništavanja knjiga, a bio je vrlo popularan i u 20. stoljeću. Najspektakularnije spaljivanje knjiga dogodilo se u nacističkoj Njemačkoj 1933. Čim su nacisti došli na vlast, počela je hajka na slobodoumne pisce, na pisce Židove, komuniste, socijaliste i na njihove knjige. Između 27. travnja i 10. svibnja studenti su diljem Njemačke skupili na

desetke tisuća knjiga. U samom Berlinu skupljeno je oko 25.000 knjiga i spaljeno na trgu pred Berlinskim sveučilištem u prisustvu oko 40.000 promatrača. U Leipzigu i mnogim drugim sveučilišnim središtima ponavlja se ista slika. U plamenu su tada završile knjige Emila Ludwiga, Thomasa Manna, Stefana i Arnolda Zweiga, Anne Seghers, Ludwiga Renna, Vicki Baum, Carla Zuckmayera, Franza Werfela, Heinricha Heinea, Alberta Einsteina i brojnih drugih njemačkih autora. Uz njihove, gorjele su na lomačama i knjige stranih autora: Maksima Gorkog, Henrija Barbussea, Johna Dos Passosa, Jacka Londona, Ernesta Hemingwaya i drugih.

Nacisti su i kasnije nastavili spaljivati knjige i to ne samo u samoj Njemačkoj nego i u drugim zemljama koje su okupirali tijekom rata. U Salzburgu, nakon što je Austrija »pripojena« Njemačkom Reichu, priređeno je ritualno spaljivanje knjiga. Ceremonija je započela tako što je jedan đak bacio u plamen knjigu *Tripud Austrija* bivšeg austrijskog kancelara Kurta Schuschnigga. U prisustvu 15.000 promatrača, koji su pjevali njemačku himnu »Deutschland über alles« spaljeno je 2000 primjeraka knjiga.

Zgražanje što su ga u civiliziranom svijetu izazvala ta spaljivanja knjiga nije, međutim, spriječilo taj isti civilizirani svijet da se lati istog načina uništavanja knjiga. A laćao ga se i prije: u Engleskoj su carinici spalili 499 primjeraka *Uliksa* Jamesa Joycea. Tu istu knjigu spalili su još ranije u Irskoj i u Kanadi, a 1918. i 1923. i u SAD-u. Spaljivanja pojedinih knjiga zbog njihove »moralne pokvarenosti«, zbog nacionalne, vjerske i ideološke netrpeljivosti vrlo su česta tijekom 20. stoljeća.

U mnogim državama, međutim, kao način uništavanja knjiga izbjegava se spaljivanje jer taj čin neugodno podsjeća na nacistička spaljivanja knjiga; radije se »nepoželjne i škodljive« knjige šalju u tvornice papira da se tamo samelju i prerade u papir za tiskanje novih, pravovjernih knjiga. Spaljivanje knjiga se ipak saćuvalo u mnogim prilikama kao simbol, ritual. Tako su crveni gardisti u Kini 1966. na ulicama Šangaja nekoliko dana uzastopno spaljivali Bibliju, a u Iranu su po naredbi ajatolaha Homeinija uništene mnoge knjige koje nisu u skladu sa Kuranom.

Osim spomenutih, pojedinim državnim vlastima stoji na raspolaganju niz drugih mogućnosti za borbu protiv nepoželjnih knjiga, a posebno protiv njihove

vih autora je zabrana unošenja takvih knjiga u zemlju iz inozemstva, zabrana spominjanja tih knjiga i njihovih autora u sredstvima masovne komunikacije, zabrana uključivanja imena autora i naslova njihovih knjiga u bibliografije i druge referativne publikacije (enciklopedije, biografske leksikone, trgovačke popise i drugo).

Međutim, u tome se, u vrijeme velikih tehničkih mogućnosti kakvo je današnje, ne može lako uspjeti i za sva vremena spriječiti da se neka knjiga tiska i raspačava ili da se o njoj dobiju potrebne informacije. Nije to bilo lako, kako smo vidjeli, ni u prošlosti jer su pisci, izdavači, knjižari i drugi uvijek znali pronaći načine da se knjiga tiska i dopre do čitatelja, a u 20. stoljeću mogućnosti da se mimoide cenzura i policija mnogo su veće nego u ranija vremena; zato se nepoželjne i za vlasti opasne knjige i tiskaju i raspačavaju unatoč brojnim mjerama represije što ih državne vlasti poduzimaju.

Dvije kategorije knjiga izmiču kontroli državnih vlasti, odnosno cenzuri. Tu su najprije knjige što se tiskaju izvan domašaja nacionalnih policija, u inozemstvu, i knjige što se potajno tiskaju u samoj zemlji.

Tiskanje knjiga u inozemstvu bilo je i u prošlosti jedan od najefikasnijih načina izbjegavanja cenzure i policije. Najčešće autori sami odlaze u tuđinu i ondje tiskaju svoje knjige izvan dometa policije matične zemlje, no nisu rijetki slučajevi da autori ostaju u zemlji i potajno šalju svoje rukopise izvan granica zemlje. Primjeri i jednog i drugog u 20. stoljeću izvanredno su česti. Spomenimo slučaj njemačke emigrantske literature koja je nastala nakon dolaska Hitlera na vlast u Njemačkoj. Najpoznatiji njemački pisci napuštaju domovinu i dalje stvaraju njemačku literaturu u Americi, Švicarskoj i u drugim zemljama. Poslije pada Hitlera mnogi će se pisci vratiti u domovinu — u Zapadnu ili Istočnu Njemačku, a neki se više neće ni vratiti. Opus što ga je ta emigracija stvorila je ogroman i jedan od najznačajnijih što ga je ikada stvorila neka emigracija.

Vrlo su plodne ruske, ukrajinske i druge emigracije nastale nakon Oktobarske revolucije. Čitava plejada pisaca odlazi na Zapad, ondje piše na ruskom, ukrajinskom i drugim jezicima i objelodanjuje svoje knjige i časopise, stvarajući tako knjižnu proizvodnju paralelnu onoj što se stvara u njihovim domovinama.

Ratovi i ideološke netrpeljivosti kojima obiluje 20. stoljeće, natjerali su mnoge pisce da napuste domovinu i da stvaraju u emigraciji. Iz godine u godinu ra-

ste broj knjiga što nastaju izvan matičnih zemalja, a nema nikakvog izgleda da se taj trend zaustavi. Emigrantska knjižna proizvodnja će stoga i u dolednoj budućnosti biti ono što je oduvijek i bila — alternativa knjižnoj proizvodnji u matičnoj zemlji.

Nisu, međutim, rijetki pisci koji svoje, za državu opasne knjige, tiskaju u inozemstvu ne napustivši svoju zemlju. Naravno, pisac u takvim slučajevima mora računati na nemale neugodnosti koje donosi takav čin.

U zemljama gdje nije moguće tiskati knjigu koja se ne sviđa vlastima razvila se podzemna, žilava, izgledom skromna, ali sadržajem vrlo zanimljiva tiskarska djelatnost. Po riječima poljskog pjesnika Stanislava Baranczaka: »Kad je ranije vlast zabranjivala da se izda neka knjiga, autor je zatvarao svoj rukopis u radni stol i u tišini patio ili pak, što je još gore, pristajao na kompromise ili na brisanje ovog ili onog dijela teksta. Danas (1977) stavlja svoj rukopis pod mišku i predaje ga mladima prijateljima koji će s oduševljenjem vrtiti ručicu ciklostila [...] Knjiga će tako biti objelodanjena i raspačana čitateljima u Poljskoj. Njezin izgled neće biti tako lijep kao što bi bio da je tiskana u službenim izdavačkim kućama, ali će se ona pohlepno čitati jer čitatelji instinktivno očekuju od neslužbene knjige istinu i autentičnost.«

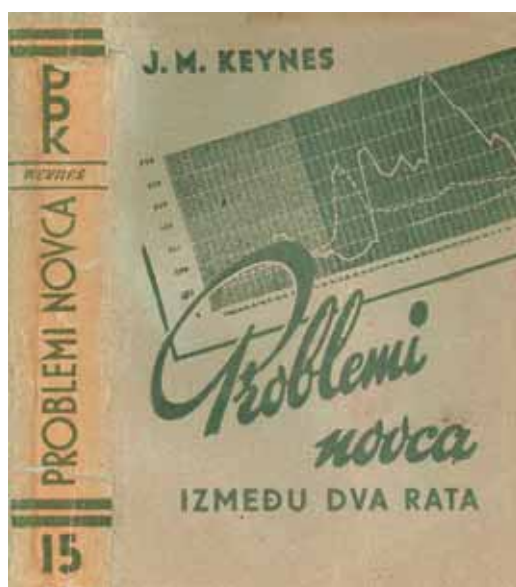
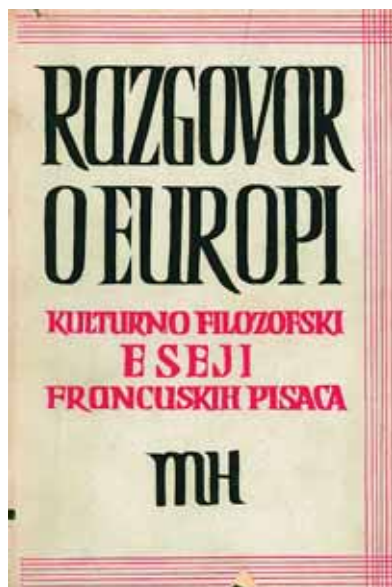
Ta vrst potajne, opozicijske izdavačke djelatnosti dobila je i svoje ime *samizdat*. Izvanredno je razvijena bila u SSSR-u, gdje je izlazio velik broj periodičkih publikacija i knjiga umnoženih pisacim strojevima ili primitivnim ciklostima. Časopisi *Kronika tekućih događaja*, *Politički dnevnik* i drugi i djela prominentnih pisaca koja se ne mogu tiskati u državnim izdavačkim kućama, razni pamfleti što ih o svojoj teškoj sudbini pišu krimski Tatari, Ukrajinci, Židovi i drugi narodi, izlaze potajno i isto se tako potajno raspačavaju u sve krajeve SSSR-a. Kao početak ove izvanredno važne izdavačke djelatnosti uzima se godina 1956., kada je u samizdatu tiskana znamenita knjiga Borisa Pasternaka *Doktor Živago*.

Samo mali dio te proizvodnje dospijevao je izvan granica, na Zapad, gdje se dalje tiskao, nerijetko u velikim nakladama. Računa se da je iz SSSR-a samo u desetljeću od 1970-1980. stiglo potajno na Zapad oko 40.000 stranica raznih samizdat publikacija. Među ostalima na Zapad je stigao i Pasternakov *Doktor*

Živago za koji je pisac 1958. dobio Nobelovu nagradu. U samom SSSR-u to djelo nije nikada tiskano; tiskano je tek nakon propasti SSSR-a.

Svojevrсна nadopuna samizdatu je *magnitizdat*. To su izdanja literarnih i drugih tekstova snimljena na magnetofonskoj vrpici. Najčešće se radi o snimkama raznih protestnih pjesama što ih pjevaju sami autori i onda se one dalje potajno umnožavaju i šire zemljom. Pojavile su se pedesetih godina, kad u SSSR-u magnetofoni dopijevaju u ruke privatnika. Nerijetko se na magnetofonske vrpce snimaju govorni tekstovi što će se pojaviti, ili su se već pojavili, u samizdat izdanjima.

Samizdat izdanja ne izlaze samo u SSSR-u. U Čehoslovačkoj se sedamdesetih godina u samizdatu tiskaju djela najboljih pisaca — Václava Havela, Ludvika Vaculika i drugih — koji svoje knjige nisu mogli tiskati u državnim izdavačkim poduzećima.

Primjeri zabranjenih hrvatskih knjiga za vrijeme Drugoga svjetskog rata: *Razgovor o Europi*, knjiga eseja poznatih francuskih intelektualaca te *Problemi novca* Johna Maynarda Keynesa, naklada Matica hrvatske, Zagreb 1944. Prva je zabranjena kao frankofilska, a druga zbog predviđanja gospodarskog i novčanog sloma Trećega Reicha i njegovih saveznika.

12. KNJIŽNICE U 20. STOLJEĆU

Dramatičan rast proizvodnje knjiga u 20. stoljeću prouzročio je niz krupnih promjena u radu knjižnica i njihovu položaju u društvu. Kamo smjestiti tu veliku bujicu novih knjiga, kako ih u što kraćem roku uključiti u knjižnični fond, kako ih bibliografski obraditi da postanu pristupačne svim potencijalnim korisnicima, kako se uključiti u nacionalne i međunarodne informacijsko-dokumentacijske sustave, sve su to bili zadaci koje su knjižnice u 20. stoljeću morale hitno riješiti.

Naravno, i u ranija vremena knjižnice su bile suočene s istim, makar ne svim tim problemima i rješavale su ih onako kako su to tada mogle, odnosno kako se od njih tražilo i očekivalo. U 20. stoljeću, posebice od pedesetih godina nadalje, knjižnicama se sve energičnije postavljaju zahtjevi da postanu ne samo čuvari knjižnog blaga i »posuđivaonice« knjiga nego i pravi nervni centri cjelokupnog informacijsko-dokumentacijskog sustava u jednoj zemlji — ako se radi o nacionalnoj knjižnici, odnosno području znanosti za koju je specijalizirana. Elektronska računala revolucionirala su sve faze skupljanja, obradbe i diseminacije informacija, što knjižnice stavlja u potpuno nove odnose prema znanstvenom radu i društvenom napretku općenito. Ne samo nacionalne, sveučilišne i specijalne znanstvene knjižnice nego čak i one narodne, školske i druge sve se više međusobno povezuju u mreže i sve više postaju dokumentacijsko-informacijski centri u kojima zainteresirani korisnici mogu dobiti najrazličitije informacije. Osim toga, ulaskom niza novih audio-vizualnih sredstava i aparata za reprodukciju zvuka i slike u knjižnice, bitno se proširuju dotadašnje funkcije knjižnice. Tradicionalna papirnata knjiga ostaje i dalje osnovni fond knjižnice, ali novi audio-vizualni mediji omogućuju knjižnici da proširi i obogati svoju djelatnost nizom aktivnosti dotad nepoznatih u povijesti knjižnica. Nastaje

tako tzv. multimedijaska knjižnica, knjižnica u kojoj će pisana riječ biti samo jedan od mnoštva drugih nosilaca informacija zasada još uvijek daleko najvažniji.

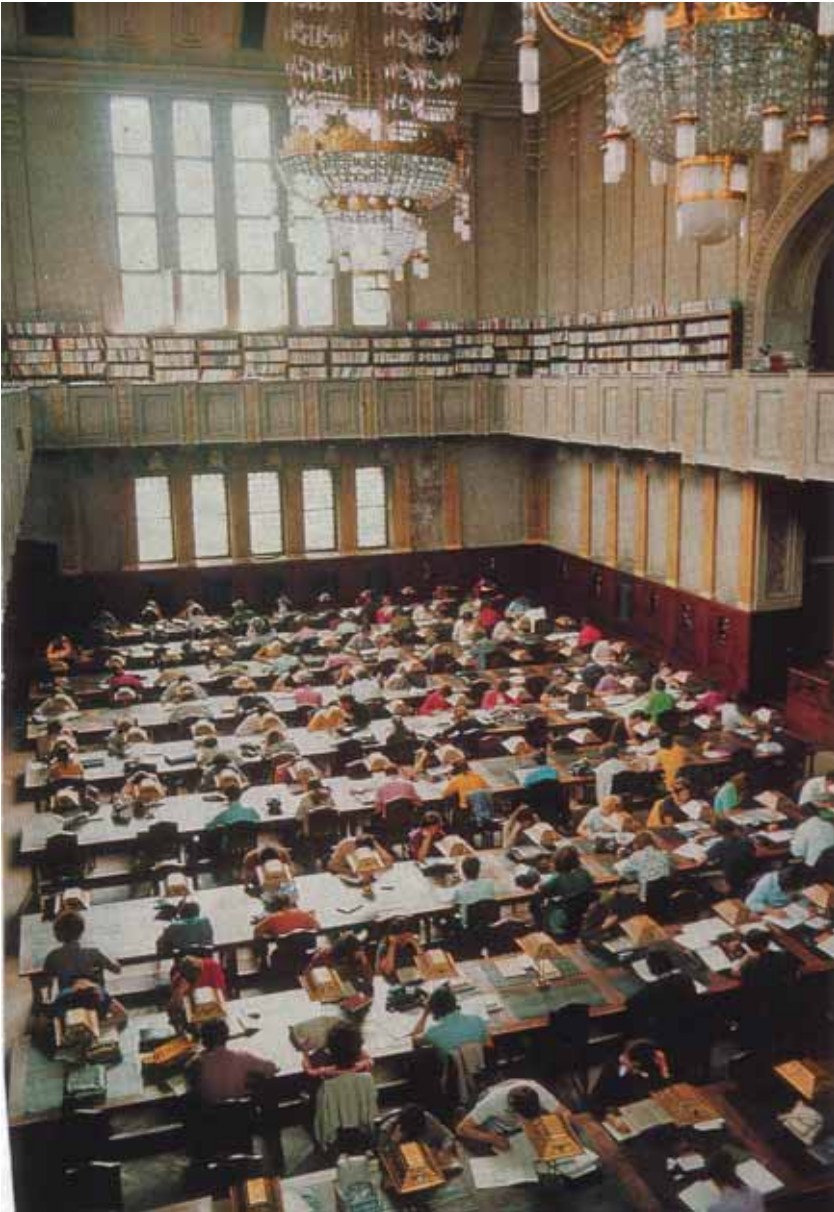
Opisat ćemo ovdje ukratko glavne vrste knjižnica i njihov razvitak u 20. stoljeću.

A. NACIONALNE KNJIŽNICE

Ova vrst knjižnica nije nastala u 20. stoljeću, ali je ipak tek tada njihova funkcija kao nacionalnih institucija u potpunosti definirana.

Države s dugom bibliotečnom tradicijom namijenile su ulogu nacionalne knjižnice jednoj od postojećih knjižnica koja je bogatstvom svojih fondova mogla na najbolji način prihvatiti zadatke središnje nacionalne institucije. Oni pak narodi koji su tek u 20. stoljeću stekli nezavisnost, a tih je bilo vrlo mnogo, morali su osnutku takvih institucija prići na osnovi iskustva razvijenijih zemalja. Tako su morali postupati brojni narodi u Africi, Aziji i Latinskoj Americi, a i poneki narod u Europi koji ranije nije imao uvjete za razvoj svoje nacionalne kulture.

Zbog različite prošlosti i različitih sredina u kojima rade nacionalne knjižnice njihovi zadaci nisu svugdje jednaki. Ono, međutim, po čemu su te knjižnice nacionalne i po čemu se razlikuju od drugih vrsta knjižnica je njihova obaveza da sakupljaju i sačuvaju za buduće naraštaje knjižno blago svoje zemlje, odnosno naroda kojemu pripadaju. Tu osnovnu funkciju osiguravaju im nacionalni propisi o tzv. obveznom dostavljanju tiskanih predmeta, koji nalažu izdavačima ili tiskarima da svu tiskanu građu bez novčane naknade dostave nacionalnim knjižnicama u određenom broju primjeraka. Osnovni je zadatak tih knjižnica da obvezni primjerek čuvaju i obrađuju tako da bude dostupan svima koji se zanimaju za knjižno blago dotične zemlje ili naroda. U vezi s tim je i drugi zadatak nacionalnih knjižnica — obveza izrade nacionalnih bibliografija, retrospektivnih ili tekućih. Ovaj zadatak, međutim, ne obavljaju u svim zemljama nacionalne knjižnice, nego specijalizirane institucije kao što su bibliografski instituti i slično. Ipak, smatra se najpogodnijim rješenjem da se takve bibliografije izrađuju u nacionalnim knjižnicama pa u većini slučajeva one to i rade.

Velika čitaonica u staroj zgradi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, sagrađenoj 1913. Zgrada je 1995. u cijelosti ustupljena Hrvatskome državnom arhivu

Iz tih osnovnih zadataka proizlaze i brojni drugi, kao što je izrada centralnih bibliotečnih kataloga za cijelu zemlju, vođenje koordinirane nabavne politike za strane knjige i časopise, međunarodna posudba bibliotečne građe, matična služba i tako dalje.

Pojava i razvoj elektroničkih računala i njihova primjena u knjižnicama nametnuli su nacionalnim knjižnicama važnu, središnju funkciju, najprije u okviru nacionalnog sustava za znanstvene i tehničke informacije (NATIS), a preko njega i odgovarajuće mjesto u svjetskom sustavu znanstvenih i tehničkih informacija (UNISIST). Drugim riječima, nacionalne knjižnice postaju značajne komponente u svjetskom transferu informacija zahvaljujući u prvom redu činjenici da su one najkompletniji čuvari fondova nacionalne knjižne proizvodnje.

B. SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE

Sveučilišne knjižnice, odnosno knjižnice na pojedinim fakultetima, u seminarima i institucijama unutar sveučilišta, razvile su se u ogromne institucije zahvaljujući u prvom redu koncentraciji znanstvenih radnika na sveučilištima, ali i sve većim zahtjevima studenata za knjigom. Mnoge od tih knjižnica davno su prerasle potrebe nastavnog osoblja i studenata na sveučilištu i postale znanstvene knjižnice otvorene svim znanstvenim radnicima bez obzira jesu li nastavnici na dotičnom sveučilištu ili nisu. To je primjerice slučaj s poznatim knjižnicama sveučilišta u Oxfordu i Cambridgeu u Engleskoj, pa Harvard i Yale u SAD te s drugim sveučilišnim knjižnicama, čiji se fondovi procjenjuju na nekoliko milijuna knjiga i čije bogate zbirke rukopisa i druge građe predstavljaju nezaobilazni izvor proučavanja svim znanstvenim radnicima koji se za njih zanimaju. Ipak, sveučilišne knjižnice u prvom su redu sastavni dio sveučilišta i služe njihovim nastavnim i znanstvenim ciljevima.

Slično kao i druge vrste knjižnica i one se u posljednje vrijeme povezuju u kooperativne sustave da bi lakše zadovoljavale sve brojnije i zamršenije zahtjeve što ih postavljaju korisnici njihovih fondova.

C. SPECIJALNE KNJIŽNICE

U znanstvenim institucijama, akademijama, muzejima, arhivima, stručnim društvima i drugim ustanovama u kojima se njeguje znanstveni ili stručni rad razvijaju se od 19. stoljeća posebne knjižnice specijalizirane za odgovarajuće znanstveno područje. Tijekom 20. stoljeća dolazi do stvaranja velikih nacionalnih knjižnica za pojedina znanstvena područja i za tehniku. Tako u Njemačkoj, osim Njemačke knjižnice u Frankfurtu (Deutsche Bibliothek), koja obavlja funkciju nacionalne knjižnice za publikacije na njemačkom jeziku, postoje još četiri velike specijalne nacionalne knjižnice: u Kielu za privredu, u Hannoveru za tehniku, u Bonnu za poljoprivredu i u Kölnu za medicinu. Slične velike knjižnice postoje i u drugim zemljama. U SSSR-u je 1930. osnovana Središnja poljoprivredna knjižnica, 1919. Središnja medicinska knjižnica i druge. U SAD-u znamenita je Nacionalna medicinska knjižnica (National Library of Medicine) u Bethesdi, osnovana davne 1836. kao knjižnica vojnog saniteta. Ona je danas najpoznatija knjižnica za medicinu u svijetu. Poznata je također Nacionalna poljoprivredna knjižnica u Washingtonu itd. Sve te knjižnice su ujedno i vrlo značajna središta bibliografske aktivnosti, a u novije vrijeme i središte kompjutoriziranih baza podataka o odgovarajućem području znanosti. Nacionalna medicinska knjižnica u Bethesdi izdaje svjetski poznati *Index medicus* — tekuću bibliografiju priloga iz medicinskih časopisa i ujedno je mjesto gdje se izrađuje kompjutorizirani program MEDLARS (Medical Literature and Retrieval System).

Uloga specijalnih knjižnica bila je, i dugo će biti, od posebnog značenja za razvoj znanosti. Fondovi tih knjižnica su najbliži i najlakše pristupačni znanstvenicima koji rade u institucijama u čijem se sastavu te knjižnice nalaze. Vrlo često u tim knjižnicama postoji slobodni pristup policama s knjigama pa tako znanstvenici mogu vrlo brzo doći do potrebnih knjiga. Teško je zanemariti njihovu važnost u vrijeme kada je efikasna i smišljena obrada i diseminacija znanstvenih i tehničkih informacija postala jednim od osnovnih uvjeta znanstvenoga rada, a time i napretka društva u cjelini.

Nacionalne, sveučilišne i specijalne knjižnice o kojima smo dosada govorili povećavaju svoje fondove brzinom koja nadmašuje sva predviđanja iz prošlosti.

Mnoge od njih postaju prave mamut-institucije, često nesposobne da na vrijeme i kvalitetno rješavaju sve probleme koji se pojavljuju zbog ogromnih količina knjiga i druge građe što se u njih slijevaju. Prisjetimo se skromnih zbirki od nekoliko stotina knjiga u europskim samostanskim knjižnicama tijekom srednjega vijeka, pa znamenitih renesansnih knjižnica od kojih su samo najveće imale po nekoliko tisuća primjeraka knjiga!

Knjižnice u 20. stoljeću s milijun primjeraka smatraju se knjižnicama osrednje veličine. One najveće imaju i po nekoliko desetaka milijuna knjiga i ogromne količine »neknjižne«, odnosno nekonvencionalne (audio-vizualne) građe. Nekoliko podataka o najvećim knjižnicama u 20. stoljeću bit će dovoljno da se ilustrira ogroman rast tih knjižnica u tom stoljeću.

Knjižnica s najvećim fondom knjiga i druge knjižničke građe u svijetu je Kongresna knjižnica (Library of Congress) u Washingtonu. Ukupno sadrži više od 126 milijuna knjižničkih jedinica, od toga 19 milijuna knjiga, 56 milijuna rukopisa, 2 milijuna i 600 tisuća zvučnih zapisa itd. U Sjedinjenim Američkim Državama nalazimo nekoliko velikih knjižnica s preko 10 milijuna knjiga. Tu spadaju Javna knjižnica u New Yorku (The New York Public Library) s oko 42 milijuna knjižničkih jedinica, od toga više od 14 milijuna knjiga, pa knjižnice nekih znamenitih sveučilišta (Yale University, Harvard University i drugi). U Engleskoj najveća je Britanska knjižnica (The British Library) u Londonu sa čak 150 milijuna knjižničkih jedinica: knjige, zemljopisne karte (preko 4 milijuna), rukopisi (oko 310.000), patentni (oko 50 milijuna) i ostalo. Ova se knjižnica godišnje povećava za oko tri milijuna novih knjižničkih jedinica! Druga po veličini i važnosti je knjižnica Bodleiana u Oxfordu s odgovarajućim pridruženim knjižnicama sveučilišta u tom gradu. Ukupno ima preko 7 milijuna knjiga, 187.000 rukopisa, oko 6500 inkunabula itd. Od knjižnica u Njemačkoj treba spomenuti Državnu knjižnicu u Berlinu (Staatsbibliothek zu Berlin — Preussischer Kulturbesitz) sa 10 milijuna knjiga, oko milijun zemljopisnih karata i atlasa, 4400 inkunabula, 40.000 orijentalnih rukopisa. U Italiji nekoliko starih knjižnica ima više milijuna primjeraka knjiga, a bogate su i inkunabulama, rukopisima, tiskanim i rukopisnim muzikalijama. Spomenut ćemo Središnju nacionalnu knjižnicu (Biblioteca Nazionale Centrale) u Firenci s oko 5 milijuna primjeraka knjiga, 25.000 rukopisa, 3700 inkunabula, oko 130.000 naslova ča-

sopisa. Od velikih europskih knjižnica treba spomenuti još Nacionalnu knjižnicu (Bibliothèque nationale) u Parizu, po vrijednosti svojih fondova jednu od najvrijednijih u svijetu, pa Vatikansku knjižnicu (Biblioteca Apostolica Vaticana), Rusku nacionalnu knjižnicu u Petrogradu, Rusku nacionalnu knjižnicu u Moskvi. Brzo rastu i knjižnice na Dalekom istoku, primjerice ona u Tokiju (National Diet Library) s oko 8 milijuna primjeraka knjiga.

Navedene se brojke odnose na stanje u 2003., no te se brojke vrlo brzo mijenjaju zbog ogromnog priljeva novih knjiga i druge građe u njih. O važnosti tih i brojnih drugih knjižnica diljem svijeta govori i podatak da je u novije vrijeme sagrađeno nekoliko velebnih i raskošnih zgrada za njihov smještaj, poput onih u Berlinu (Staatsbibliothek zu Berlin), Parizu (Bibliothèque nationale), Zagrebu (Nacionalna i sveučilišna knjižnica) i brojne druge.

D. NARODNE (PUČKE) KNJIŽNICE

Vidjeli smo da su narodne (pučke) knjižnice već u 19. stoljeću postale nezaobilazni čimbenik u naporima društva za unaprjeđivanje prosvjete i kulture u širokim narodnim slojevima. Shvaćanja o tome da narodne knjižnice moraju biti integralni dio državne, prosvjetne i kulturne politike bila su se afirmirala u mnogim zemljama Zapada već u 19. stoljeću, a takva su se shvaćanja u 20. stoljeću proširila po cijelom svijetu. Na formuliranje njihove uloge u društvu, osim niza teoretičara kulture, bibliotekara i političara, mnogo je učinio UNESCO, koji je u svome manifestu o javnim knjižnicama iz 1972., kao i u nizu drugih dokumenata, dao tim knjižnicama izuzetno važnu ulogu u suvremenome svijetu. Od najveće je važnosti osnivanje i širenje narodnih knjižnica u nerazvijenim zemljama, posebice u onima koje su tek u novije vrijeme stekle nezavisnost, a time i mogućnost da slobodno razvijaju svoju nacionalnu kulturu. Pravo na čitanje postalo je jedno od osnovnih prava suvremenog čovjeka, a narodne knjižnice su one koje na najdjelotvorniji način mogu to pravo svima osigurati. Velik porast pismenosti na svim kontinentima i dramatična potreba novih nacija da iziđu iz vjekovne zaostalosti, silno su povećali ulogu narodnih knjižnica i nema nikakve sumnje da će ta uloga u budućnosti sve više rasti.

Kao sastavni dio društva, narodne knjižnice tijekom 19., a posebice 20. stoljeća dobivaju zadatke koji su negdje samo naizgled, a negdje i stvarno, različiti. U vrijeme stvaranja narodnih knjižnica u Americi smatralo se da se njihov osnovni zadatak sastoji u pružanju mogućnosti djeci, mladim ljudima, a onda i odraslima, da se služe knjigom i tako popune praznine u naobrazbi. Vjerovanje u bezgraničnu moć obrazovanja, u svemoć znanja da bi se postigao osobni i društveni napredak bilo je osnovni pokretač silne brige američkog društva za razvoj narodnih knjižnica. Prozvali su ih i smatrali »sveučilištima za narod« jer su te knjižnice morale omogućiti svakom radniku, farmeru ili domaćici da upornim čitanjem, uz nesebičnu i stručnu pomoć osoblja knjižnice, postigne u životu ono što im je bilo uskraćeno u redovnom školovanju.

Takva shvaćanja su i danas prilično uvriježena u SAD-u, ali i u mnogim drugim zemljama.

Pojavom drugih medija masovne komunikacije, posebice televizije, interneta i drugih, stvorene su mogućnosti permanentnog obrazovanja i izvan narodnih knjižnica pa je to pred osoblje tih knjižnica postavilo nove zadatke, koji su doveli do raznih dilema u definiranju uloge narodnih knjižnica u suvremenom društvu. To, naravno, vrijedi ne samo za narodne knjižnice u SAD-u nego u još većoj mjeri za sredine gdje pismenost nije tako razvijena kao u toj zemlji.

Nema sumnje da je njihova uloga u manjim mjestima mnogo značajnija negoli u velikim urbanim aglomeracijama i da takve knjižnice mnogo više znače u nerazvijenim zemljama negoli u zemljama gdje postoji niz drugih mogućnosti da se dođe do željene knjige. Pa ipak, i u najrazvijenijim zemljama narodne knjižnice imaju posebno važnu ulogu jer su često jedino mjesto gdje stanovnici naselja mogu naći potrebne knjige, filmove, gramofonske ploče, kasete, CD-ROM i drugu građu. Nastojanja da se narodne knjižnice, posebice u manjim mjestima, pretvore u informacijska središta preko kojih će stanovnici tih mjesta biti uključeni u regionalne, a preko tih u nacionalne i međunarodne izvore informacija, nametnut će tim knjižnicama zadatke koji su im dosada bili nepoznati. U mnogim manjim mjestima ili pak na periferijama velikih gradova, narodna knjižnica ima niz funkcija koje obično takve knjižnice ne obavljaju u velikim gradovima u kojima postoje druge knjižnice i druge institucije. One će, primjerice, organizirati predavanja iz najrazličitijih područja, koncerte, kazališ-

ne predstave, diskusije o novoizmašlim knjigama, razgovore s autorima, prikazivanje dječjih i drugih filmova, slušanje priča s ploča ili »u živo«, izložbe i slično, a neke organiziraju i zabave. U gradovima će narodne knjižnice također razviti neke od tih aktivnosti — same ili u suradnji s drugim ustanovama ili organizacijama.

Narodne knjižnice osobitu pažnju posvećuju posebnim kategorijama korisnika — učenicima, starijim osobama, radnicima, domaćicama, djeci, bolesnicima, slijepcima i drugima. U sredinama gdje je to poželjno, narodne knjižnice će razviti i posebne programe za etničke manjine, za imigrante koji imaju problema s integracijom u nove sredine zbog nepoznavanja jezika i običaja, za najsiromašnije i polupismene članove zajednice, za nezaposlene, hendikepirane i sve druge koji trebaju knjigu ili drugu bibliotečnu građu. Mnogi ljudi koji pripadaju spomenutim kategorijama neće moći doći sami u knjižnicu pa će zato knjižnice razviti posebne službe koje će se brinuti da knjigu dostave onima koji je trebaju. Narodne knjižnice već su odavno razvile cijeli sustav aktivnosti s ciljem da svoje fondove učine pristupačnima i onima koji zbog daljine ili iz bilo kojeg razloga ne mogu doći u knjižnicu.

Tu je najprije služba *bibliobusa*. To su, zapravo, male knjižnice u specijalno građenim autobusima s policama, koji kao produženi punktovi narodne knjižnice posuđuju knjige stanovnicima gradskih četvrti ili udaljenih naselja u kojima knjižnice ne postoje. Ideja da se na taj način knjiga približi čitaocima pojavila se u SAD-u krajem 19. stoljeća. U prvo vrijeme knjige su se prenosile u posebno građenim, zatvorenim kolima što su ih vukli konji, ali uskoro će snagu konja zamijeniti motor. Danas je broj bibliobusa vrlo velik i oni uspješno poslužuju čitatelje uvijek novim knjigama. Oni su vrlo korisni, posebice u zemljama s nerazvijenom bibliotečnom mrežom, poput Afrike, Latinske Amerike i drugih, ali njihova je uloga značajna i u zemljama s velikom bibliotečnom tradicijom jer se pomoću bibliobusa mogu dostavljati knjige i u najzabačenije krajeve, zatim školama, dječjim vrtićima, odmaralištima, radnicima u tvornicama i na dalekim gradilištima, itd. Tako je 1962., čak i u zemlji s vrlo razvijenom bibliotečnom mrežom kakve su SAD, bilo 1334 bibliobusa. U Danskoj, zemlji s jednom od najgušćih i najefikasnijih mreža narodnih knjižnica, knjižničari su dugo bili protiv upotrebe bibliobusa jer su smatrali da je jednostavniji

Bibliobus Gradske knjižnice u Zagrebu.

je dovesti čitatelje u knjižnicu nego knjižnicu čitateljima. Tek 1963. krenuo je i u toj zemlji prvi bibliobus; uočavanjem njegove velike prednosti, broj bibliobusa brzo je narastao.

Bibliobus na svojim policama može nositi do 6000 knjiga, a smišljenim promjenama fonda može čitateljima staviti na raspolaganje mnogo veći broj naslova. Osim knjiga, bibliobusima stižu čitateljima videokazete, prikazuju se filmovi, organiziraju se predavanja. Matična knjižnica se brine osigurati takvu bibliobusnu službu na području koje pokriva da preko nje čitatelji mogu doći do svih knjiga koje su im potrebne, kao i do drugog bibliotečnog materijala.

S bibliobusom ili bez njega, narodne knjižnice snabdijevaju knjigama i drugom građom sve one kojima je knjiga i ta građa potrebna, a ne mogu sami doći u knjižnicu. To su bolesnici u bolnicama, zatvorenici u zatvorima i drugi. Nerijetko bolnice i zatvori imaju svoje vlastite knjižnice, no oni teško mogu naba-

viti sve knjige koje traže bolesnici i zatvorenici pa je zato mnogo bolje da se na takva mjesta u određene dane i sate knjige dopreme bibliobusima.

Na male naseljene otoke na kojima stanovnici mnogo teže dolaze do knjige nego oni na kopnu, umjesto bibliobusa šalju se posebno građeni brodovi kao putujuće knjižnice. Takvi brodovi imaju jednaku ulogu kao bibliobusi na kopnu, a njihova je važnost to veća što je otok udaljeniji od kopna, odnosno od nekog većeg naseljenog mjesta u kojem postoji knjižnica.

Donositi knjigu onamo gdje je potrebna jedan je od važnih zadataka narodnih knjižnica u 20. stoljeću. Demokratsko pravo svakog građanina jedne suvremene, civilizirane zemlje jest da mu se omogući da čita, i to literaturu koju sam izabere.

Razvoj narodnih knjižnica bio je različit u pojedinim zemljama, a ovisio je o tradiciji, stavu državnih vlasti, kulturnoj i ekonomskoj razvijenosti tih zemalja. Ogromna financijska sredstva ulažu se u 20. stoljeću u cijelom svijetu u gradnju, opremu i rad tih knjižnica. Dovoljno je spomenuti podatak da je u SAD–u samo u 1976. dovršena gradnja 277 zgrada namijenjenih toj vrsti knjižnica i za to je potrošeno preko 66 milijuna dolara.

Posebno značajno mjesto u društvu stekle su narodne knjižnice u skandinavskim zemljama. Utjecaj anglo-američkog bibliotekarstva, briga državnih vlasti za njihov razvoj, posebice za njihovo financiranje, snažan razvoj pismenosti i drugi povoljni čimbenici uvjetovali su stvaranje vrlo efikasne mreže narodnih knjižnica u tim zemljama. Već od početka 20. stoljeća gradi se niz modernih zgrada za takve knjižnice. Služenje knjižnicom potpuno je besplatno, a vrsno bibliotečno osoblje, izdašna financijska sredstva i društvena briga za njihov rad učinili su od njih primjer kako trebaju izgledati i raditi narodne knjižnice.

Knjižnice u skandinavskim zemljama razlikuju se od sličnih u mnogim zemljama po tome što promiču politiku nabave knjiga ne vodeći računa o vjerskoj, političkoj ili moralnoj obojenosti tih knjiga. Smatra se da se zadatak knjižnice sastoji u tome da pruži mogućnost čitateljima da dođu do željene knjige i da je uloga knjižničara pomoći čitatelju da što brže do te knjige dođe, a ne utjecati na njegova vjerska, moralna ili politička uvjerenja.

Taj je stav u 20. stoljeću prilično usamljen. Potpuno je drukčiji bio stav nacista u Trećem Reichu o ulozi narodnih knjižnica. »Narodne knjižnice u Tre-

ćem Reichu nisu ni literarne, ni društveno-pedagoške, nego političke institucije« — napisao je 1936. njemački bibliotekar Karl Taupitz. Nacisti su upravo tim knjižnicama namijenili udarnu ulogu u preodgajanju naroda. Knjižnice su pod strogom kontrolom državnih vlasti. Nabavna i kadrovska politika, kao i sve što se tiče rada tih knjižnica, mora se voditi striktno po direktivama što ih povremeno izdaje Državni odbor (Landesstelle). Iz knjižnica su nacisti odstranili sve knjige koje su smatrali opasnim za nacističke ideje ili suprotne »njemačkom duhu«. Nijedna knjiga i nijedan časopis iz inozemstva koji je sadržavao tekstove suprotne nacističkoj ideologiji, nije se smio naći u tim knjižnicama. Pošto je tako omeđila zadatke narodnih knjižnica, država se brinula da one imaju sve što je potrebno da bi mogle ispuniti postavljene zadatke. Ulažu se velika financijska sredstva u stvaranje guste mreže takvih knjižnica i u njihovu opskrbu knjigama, u prvom redu onima što su nadahnute nacističkom ideologijom. U odnosu na ranija vremena može se stoga govoriti o napretku širenja narodnog bibliotekarstva u Njemačkoj u vrijeme nacizma, ali je taj napredak praćen osiromašanjem fondova i odustajanjem od ideala koji su bili ugrađeni u temelje narodnog bibliotekarstva u 19. stoljeću u Americi i Europi, a naravno i u samoj Njemačkoj.

Nacistička Njemačka nije jedina zemlja koja je narodnim knjižnicama namijenila propagandne i odgojne zadatke primjerene vladajućoj ideologiji. U većoj ili manjoj mjeri takve zadatke imaju narodne knjižnice u većini zemalja u svijetu, i to čak i onda kad te zemlje deklarativno prihvaćaju UNESCO-ov manifest i druge dokumente o slobodi čitanja i protoka ideja. Nisu rijetki slučajevi da se iz pojedinih knjižnica u SAD-u izbacuju pojedine kategorije knjiga zbog amorala, vjerskih ili političkih motiva. U bivšem SSSR-u takva je praksa uzdignuta u državnu filozofiju. Nijedna knjiga koja bi kod čitatelja mogla izazvati i najmanju sumnju u ispravnost službene propagande neće se naći u fondu tih knjižnica; tako su se izvan njih našle cijele kategorije knjiga koje inače po svom karakteru spadaju u narodne knjižnice. Ne može se, međutim, osporiti činjenica da se na te knjižnice troše goleme količine novca, da su one izvanredno brojne i da su im uvjeti rada vrlo dobri.

U nerazvijenim zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike značenje narodnih knjižnica po mnogočemu je važnije negoli u razvijenim zemljama. Te knjiž-

nice, zajedno s osnovnim školama, moraju nadoknaditi ono što je stoljećima propušteno, moraju približiti pisanu riječ velikom broju tek opismenjenih ljudi, posebice djeci. U sredinama bez velike pismene kulture narodne knjižnice dobivaju i tako specifične zadatke kao što je razvijanje ljubavi prema nacionalnoj kulturi i materinskom jeziku te razvijanje svijesti o zajedništvu u sredinama koje su dosada bile razjedinjene jezicima, kulturama i prošlošću.

Po razvijenosti narodnih knjižnica Hrvatska spada u srednje razvijene. U odnosu na razdoblje prije Prvoga svjetskog rata nije se mnogo toga promijenilo u bibliotekarstvu nakon stvaranja zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. Bitno se poboljšala situacija nakon svršetka Drugoga svjetskog rata, kada niče veliki broj narodnih knjižnica te sindikalnih i sličnih knjižnica s ciljem da se knjiga približi širim slojevima naroda. Jedan dio tih knjižnica tijekom vremena prestao je raditi jer nisu stvoreni neophodni uvjeti za njihov opstanak, ali one koje su ostale, postale su zaista moderne i dobro opskrbljene knjižnice.

U novije vrijeme ubrzano se osnivaju nove narodne knjižnice u mjestima gdje ih nije bilo, a stare obnavljaju svoje fondove knjigama, audiovizualnom građom i drugim oblicima građe. Proces kompjutorizacije se ubrzava, pa se može reći da se Hrvatska brzo približava razvijenim zemljama po broju i opremljenosti narodnih knjižnica.

E. OSTALE KNJIŽNICE

Od preostalih knjižnica treba spomenuti školske, tj. knjižnice koje služe učenicima i nastavnicima u srednjim i osnovnim školama. Često su upravo te knjižnice one u kojima se djeca najprije susreću s knjigom; otuda i velika odgovornost knjižničara koji u njima rade. Ni te knjižnice, kao ni mnoge druge, nisu u 20. stoljeću ono što su bile u ranija vremena kad se njihova uloga iscrpljivala u posuđivanju knjiga iz tzv. obavezne školske lektire. Nova tehnička pomagala (film, dijapozitivi, magnetofoni, korištenje kompjutora i drugo) pretvorila su te knjižnice u prave multimedijalne centre, koji neusporedivo bolje koriste i učenicima za stjecanje potrebnih znanja i nastavnicima u pripremanju i održavanju nastave.

Učenicima, ali i onima koji to još nisu, stoje na raspolaganju dječje knjižice, koje se obično nalaze u okviru narodnih. Osim dječjih knjiga, stripova i druge slične građe, u dječjim odjelima narodnih knjižnica organiziraju se dramske i druge priredbe, susreti dječjih pisaca sa čitateljima njihovih knjiga, prikazivanje dječjih i crtanih filmova. Tamo djeca nalaze razne društvene igre, pa i razne igračke koje mogu posuđivati.

Posebnu, i vrlo važnu, vrst knjižnice čine one posvećene slijepima. Otkada je Francuz Louis Braille stvorio sustav pisanja za slijepe, nazvan po njemu Brailleovo pismo, broj knjiga napisanih tim pismom sve je više rastao pa su se s vremenom pojavile posebne knjižnice u kojima su se takve knjige mogle čitati i posuđivati. Često se i ne radi o posebnim knjižnicama, nego o odjelima u okviru drugih knjižnica, primjerice narodnih. U Parizu je knjižnica za slijepe osnovana još 1886., a postoji i dandanas pod imenom »Bibliothèque Braille«. U 20. stoljeću broj takvih knjižnica jako je narastao. Veliku zbirku knjiga pisanih Brailleovim pismom ima Kongresna knjižnica u Washingtonu. U Engleskoj je prva takva knjižnica osnovana devedesetih godina 19. stoljeća. To je poznata Nacionalna knjižnica za slijepe (National Library for the Blind), osnovana u Londonu 1882. U Rusiji postoji vrlo gusta mreža knjižnica za slijepe, a nalazimo ih i u svim drugim zemljama svijeta.

U tim knjižnicama slijepi nalaze danas ne samo knjige i časopise pisane Brailleovim pismom nego i kasete i magnetofonske vrpce koje mogu slušati u samoj knjižnici ili posuđivati ih izvan nje.

F. AUDIOVIZUALNA GRAĐA U KNJIŽNICAMA

U ovom smo poglavlju već govorili o novim medijima za zapisivanje i prijenos informacija, a ovdje ćemo ih ukratko spomenuti kao građu koja se čuva i koristi u knjižnicama.

Cijela skupina tih medija, koju knjižničari neprikladno nazivaju »neknjižna« građa ili, točnije, nekonvencionalna građa, našla se među knjigama u knjižnicama, isprva nerijetko smatrana nečim stranim, nečim što ne spada u posvećene prostorije knjižnice. Početni odbojni stav knjižničara prema toj građi brzo je

prevladan i danas ta građa na velika vrata ulazi u sve vrste knjižnica i čuva se isto tako pažljivo kao i knjige.

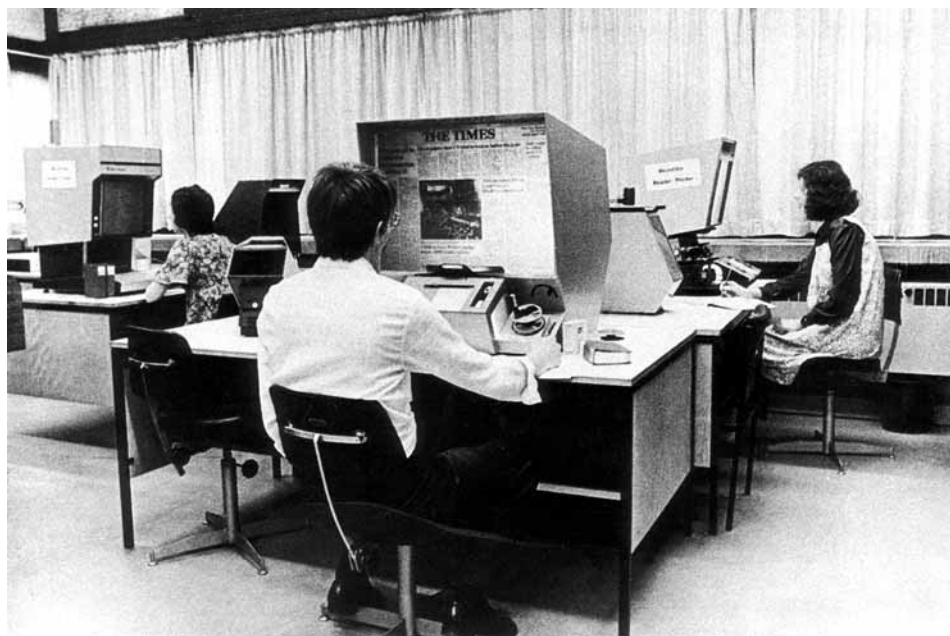
Današnje knjižnice, od narodnih do sveučilišnih i nacionalnih, imaju zasebne audio-vizualne odjele u kojima korisnici mogu slušati glazbu, recitacije, dramske tekstove, učiti strane jezike, a isto tako i gledati filmove, televiziju, služiti se računalima i drugo.

Do osamdesetih godina 20. stoljeća najčešća oprema tih audio-vizualnih odjela bili su gramofon i magnetofon, te odgovarajuće slušalice za slušanje glazbe i govora s ploča, odnosno magnetofonskih vrpca. U narodnim knjižnicama uobičajene su bile bogate diskoteke iz kojih posjetioci mogu birati i slušati ploče u samim prostorijama knjižnice ili ih pak posuđivati. Koncerti s ploča s prigodnim predavanjima nisu bile nikakva rijetkost u knjižnicama, kao što nisu rijetkost ni slušanja govornih ploča s recitacijama ili dramskim tekstovima popraćena panel-diskusijama.

Sve značajniju ulogu u knjižnicama, napose u opće znanstvenim, sveučilišnim i specijalnim, igraju razne vrste mikroformi — mikrofilm, mikrofiš, ultrafiš i aperturna kartica. Knjižnice se ubrzano u drugoj polovici 20. stoljeća snabdijevaju tom građom i odgovarajućom tehničkom opremom za čitanje (mikročitači). Upotreba te građe od ogromne je koristi za čuvanje rijetke bibliotečne građe od oštećenja zbog česte upotrebe, a osim toga ti novi materijali omogućuju mnogim čitačima da u isto vrijeme rade na istom tekstu. Od najveće je pomoći taj materijal u međubibliotečnoj posudbi i zamjeni jer se umjesto originalnih knjiga i dokumenata šalju samo mikroforme.

Široku primjenu, posebice u narodnim i školskim knjižnicama, našao je film (na 8, 16 i 35 milimetarskoj vrpca). Prikazivanje dokumentarnih, znanstveno-popularnih, pa i cjelovečernih umjetničkih filmova, uz odgovarajuće komentare ili predavanja, postalo je sastavnim dijelom rada knjižnice.

Sličnu primjenu imaju dijapozitivi, dijafilmovi i slična građa. Ta građa ima nekih prednosti pred filmom jer se pažnja gledalaca može duže zadržati na pojedinostima o kojima predavač želi podrobnije govoriti. Zato je u velikoj upotrebi u školskim i narodnim knjižnicama, ali i u svim drugim vrstama knjižnica u kojima se priređuju predavanja. Knjižnice danas posjeduju potrebnu tehničku opremu (projektore, dijaprojektore i drugo) za grupnu i individualnu upotrebu te građe.

Čitač za mikroforme u jednoj suvremenoj knjižnici.

Radio-aparati, koji su u prvoj polovici 20. stoljeća bili, uz novine, najvažniji izvori informacija o dnevnim događajima a za mnoge i jedini put za upoznavanje glazbenih djela, dobili su u televiziji opasnoga takmaca. Radio-aparati u knjižnicama ustupaju mjesto televizijskim aparatima, i to ne samo zbog prednosti što ih televizija ima pred radio-aparatima nego i zbog velikih mogućnosti njihove upotrebe u knjižnicama. Praćenje programa što ga emitiraju televizijske stanice samo je jedan, i to ne najvažniji, vid upotrebe tog medija u knjižnicama. Mnogo je važnije prikazivanje na televizijskom ekranu probranih programa snimljenih na video-kasetama, video-diskovima (video-pločama) ili 8-milimetarskih filmova.

Audio-vizualni odjeli u knjižnicama opremljeni su mnogim tehničkim pomagalima za reprodukciju zvuka i slike. Tu su gramofoni, magnetofoni, kasetofoni, kino-projektori, televizijski i radio-aparati, epidijaskopi, flanelografi, dija-projektori, magnetoskopi, grafoskopi, čitači za mikroforme. U posljednjem de-

setljeću 20. i na početku 21. stoljeća mnogi od tih aparata odlaze u muzeje, a zamjenjuju ih elektronička računala koja bitno unapređuju cjelokupno poslovanje knjižnica i uz to stavljaju na raspolaganje cjelokupni građu koja se u njima čuva, ne samo korisnicima koji će dolaziti u prostorije knjižnice, već i drugima koji će iz svojih stanova ili radnih mjesta s lakoćom dobiti sve potrebne informacije. Moći će također sa svojih ekrana čitati knjige, časopise, novine i svu drugu građu koja se čuva u knjižnici. Upravo mogućnosti koje pružaju elektronička računala, ubrzavaju preobrazbu knjižnice kao institucije koja je čuvala i davala korisnicima pisanu riječ na korištenje u kompjuterizirani multimedijalni centar i u jednu od najvažnijih karika u integriranom sustavu informiranja.

Čuveni srednjovjekovni rukopis *Knjige iz Lindisfarnea* u elektroničkom obliku, odnosno multimedijalnom zapisu. Listanje i čitanje rukopisa omogućeno je klikom miša na stranicu ili povlačenjem klizača na klizniku. Prikaz stranica može se upotpuniti govornim i tekstualnim komentarima, a odabirom povećala svaki se dijelac rukopisa može povećati nekoliko puta. Ovaj zapis dostupan je na internetskoj stranici Britanske knjižnice www.bl.uk/onlinegallery/ttp/ttpbooks.html

Nova zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, otvorena 1995. Foto Damir Fabijanić.

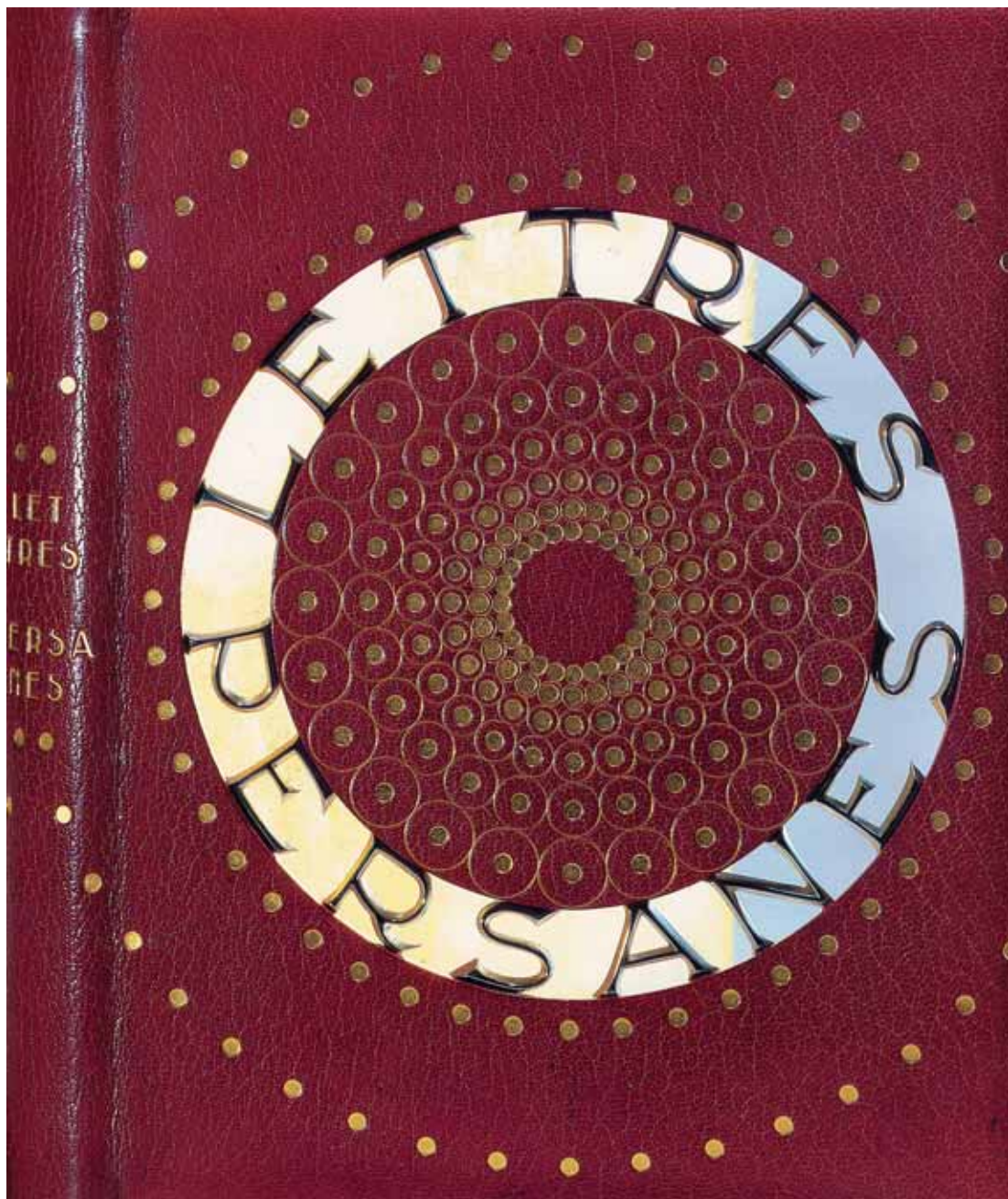
13. ZAKLJUČAK

Vrlo brz razvoj novih nositelja znanstveno-tehničkih informacija, i posebice pojava elektroničkih računala i njihova primjena u obradi i transferu informacija, doveli su do vrlo živih diskusija o sudbini knjige u budućnosti i do vrlo radikalnih razmišljanja o budućoj ulozi knjižnica. Da li se približava kraj »Gutenbergove ere«, tj. papirnate knjige, imaju li ovakve knjižnice kakve ih poznajemo budućnost ili će ih zamijeniti kompjutorizirane baze podataka, buduće »kompjutorizirane Aleksandrijske knjižnice«? Neće li novi nositelji informacija s vremenom potisnuti tiskanu riječ u drugi plan i možda je čak potpuno istisnuti iz upotrebe? Hoće li budući ljubitelj Danteove *Božanstvene komedije* uživati u njegovim tercinama gledajući ih na ekranu ili će njemu i u dalekoj budućnosti biti draže da u ruci drži papirnatu knjigu s tekстом velikoga Pjesnika?

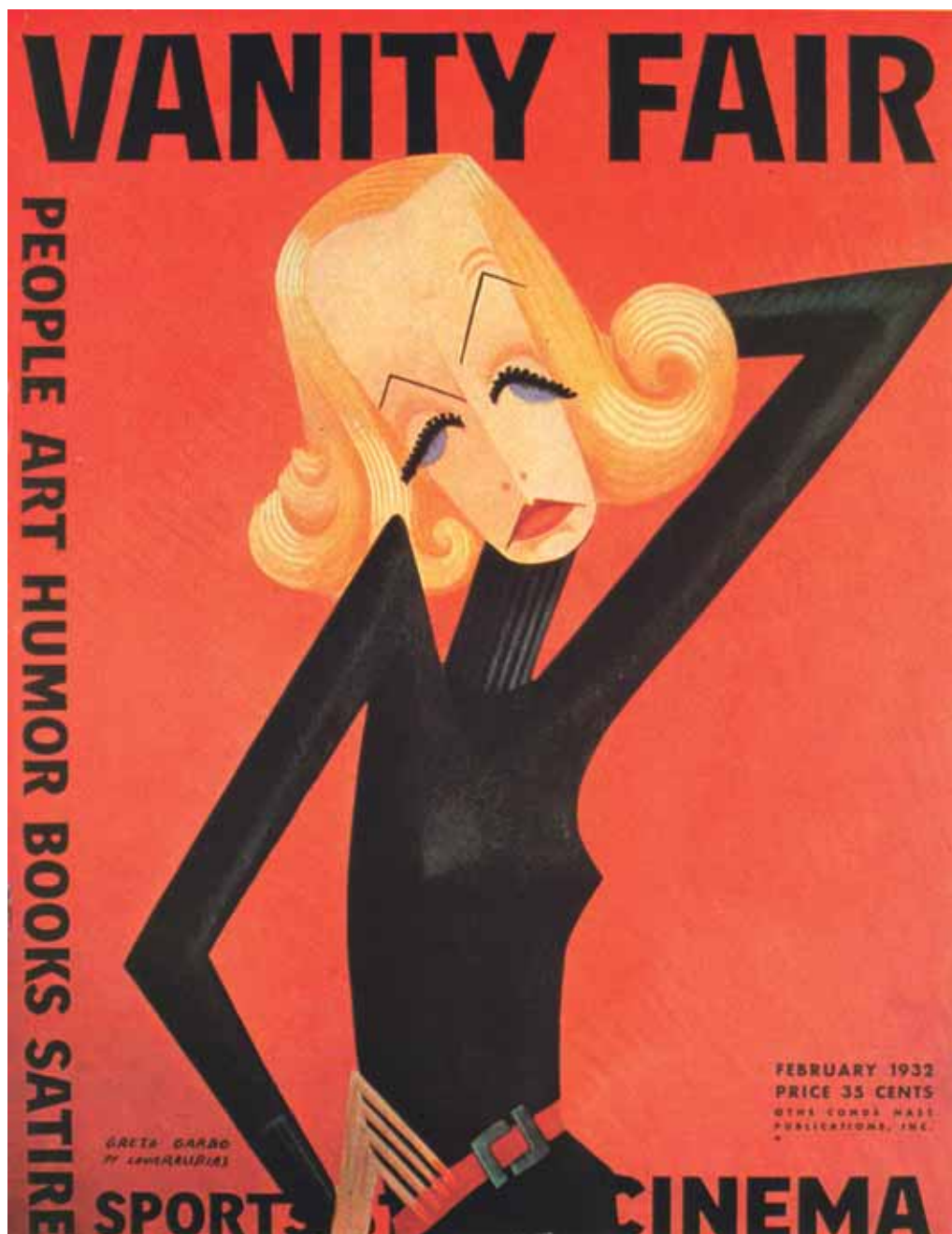
Ova nas pitanja vode u budućnost, a ne u prošlost knjige kojom se ovdje bavimo. Ipak, potrebno ih je navesti jer je ta budućnost već počela. Izdavanje knjiga u mikroformama svakodnevna je pojava, kompjutorizirane baze podataka izvrsno funkcioniraju već danas i u vrlo bliskoj budućnosti učinit će mnoge dosada nezamjenljive oblike obrade i širenja informacija suvišnima, primjerice razne tekuće stručne bibliografije, tiskane kataloge velikih knjižnica ili sustava knjižnica, tiskane kataložne kartice i tome slično. Revolucija na tom polju u punom je zamahu i nije teško predvidjeti njezin ishod. Mnogo je teže, međutim, predvidjeti kraj »papirnate civilizacije«. Oni koji sebe smatraju najvidovitijim futurolozima tvrde da je kraj te civilizacije neminovan i da je zapravo već počeo. U budućnosti, i to ne tako dalekoj, tvrde ti futurolozi, neće postojati knjiga kakvu danas poznajemo, niti će knjižnice izgledati kao današnje knjižnice. Sve brže ulazimo u vrijeme elektroničkih računala i stvaranja nacionalnih i

svjetskoga sustava informiranja, koji će omogućiti svakome da dobije sve moguće podatke sjedeći za svojim radnim stolom u uredu ili kod kuće. Dosadašnji burni razvoj elektronske tehnike i njezina primjena na području obrade i prijenosa informacija ne ostavljaju nikakve sumnje u to da će se ostvariti mnoga od tih predviđanja. Pa ipak, upravo dosadašnja iskustva govore da ne treba žuriti s predviđanjima o kraju »papirnate civilizacije«. U desetljećima nakon Drugoga svjetskog rata, dakle, u vremenu kad se pojavljuje najveći broj takmaca tiskanoj knjizi, knjiga ne samo da odolijeva toj konkurenciji nego doživljava svoj najveći uspon. Radio i televizija nisu uspjeli ugroziti ni usporiti silan razvoj novina, magazina i brojnih drugih sličnih publikacija, kao što ni film nije smanjio zanimanje za čitanje romana, popularno-znanstvene literature i tako dalje. Naprotiv, upravo su ti novi mediji potakli nezapamćeno zanimanje za knjigu!

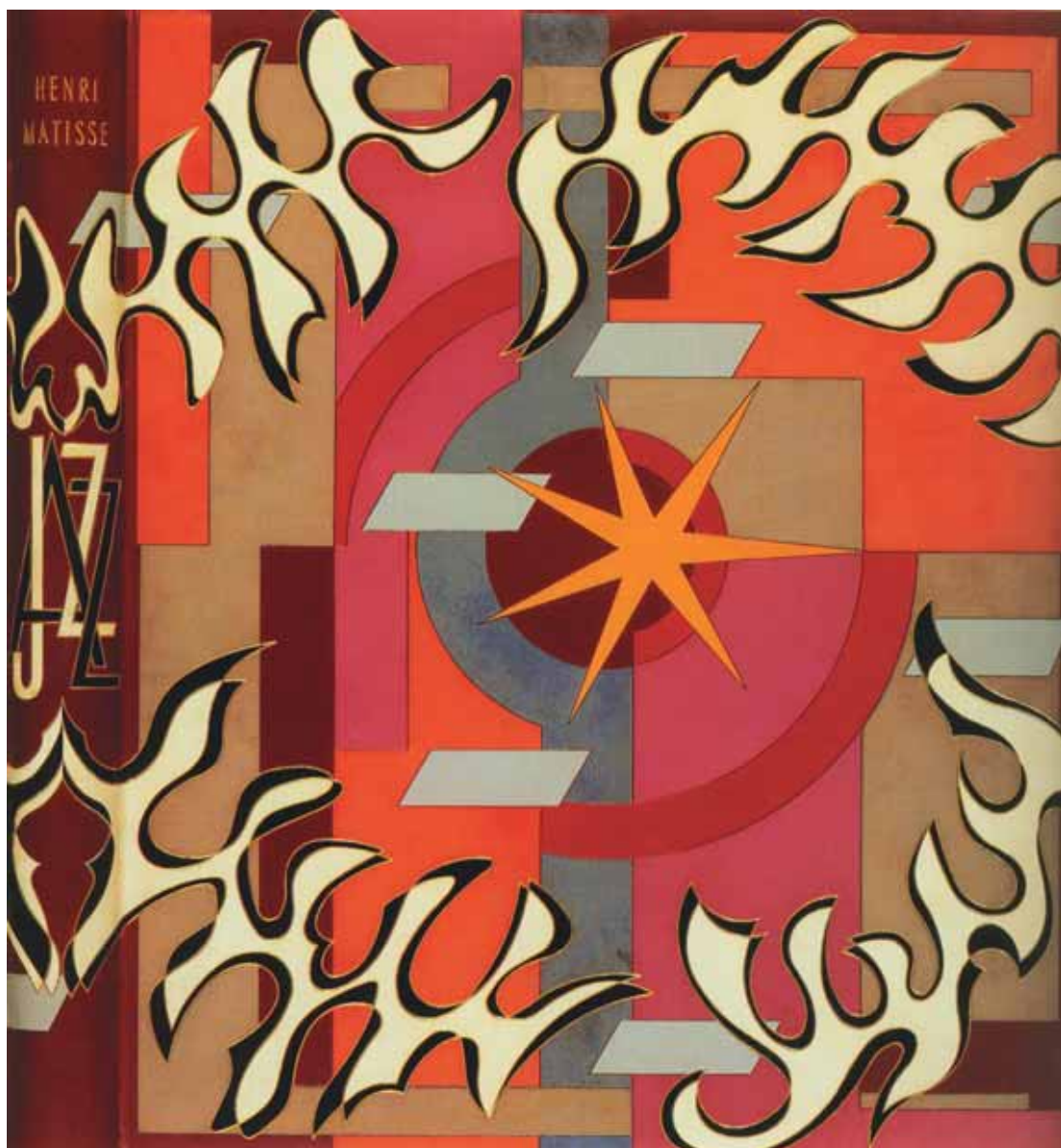
Za razliku od futurologa, koji već sada znaju što će se u bliskoj i dalekoj budućnosti dogoditi s knjigom i knjižnicama, mi to ne znamo i ne želimo se upuštati u nagađanja. Ostavimo to budućim povjesničarima knjige.

Uvez Paula Boneta za Montesquieuovu satiru *Perzijska pisma* (*Lettres Persanes*). Koža sa zlatotiskom i duraluminij presvučen niklom, Pariz 1932.

Greta Garbo na naslovnici časopisa »Vanity Fair«, veljača 1932. Autor naslovnice Miguel Covarrubias.

Bonetov uvez za knjigu *Jazz* Henrija Matissea, naklada Tériade, Pariz 1947. Mozaik od komadića raznobojne kože s ukrasom u zlatotisku.

//2-4/ TOUT LE FATAIS INMONDE DU TITANAGE
 DES LUMIERES AVEUGLANTES JETTES SUR L'OCRE
 PEINT DE LA FACE REMPLIE D'INCREMENTS DE LA
 CROIX FAISSE RESONNANTE DES NUAGES CHIRANT
 DU SYMBRE OUVRETE MONTANT LES DENTS AU TRAV
 DU PUIS AGITANT SES SALES PECHIEES.
 LA GLACE DU MISOIR ENVELOPPANT LA CHAIR
 QUI FOND DES ~~LA~~ PLANTES SUR
 L'ARGILE ET LES CHEVEUX DETRITS DE SES TRESES
 LEVANT LES DRAS LES MORCEAUX DES VITRES
 BRISEES COLLES AUX TEMPS DE TIC TAC DES
 HORLOGES AGITES DES ALGUES ET LES
 SOUPIRES ET LES AIDEAUX BATS PAR LES
 CORPS AMALIEUX DES PARFUMS ET LES PLAINTES
 PECHIANTES DES FLEURS ECRASEES SORS LEVRES
 LES MAINS SEPARENT L'EAU QUI SE PRESSE SUR
 LA TABLE ET LA MUSIQUE CHIFFONNEE DE LINGE
 SONNANT A LA FENETRE SES SALUTS - RIEN QU'AY
 SAVTS RIEN QU'A L'IMPERCEPTIBLE ODEUR DE SANTAL
 DE SES DENTS MOUVILLES RIEN QU'AY BRUIT FAIT
 PAR SES CHEVEUX TAPANT SUR L' ~~POUR~~ LA PIRESSION
 DU COTON ET DE LA SOIE EVAPORANT DANS LA BOUCHE
 DES OISEAUX MORTS DE CETTE NPHES-MIRI LES
 CH ~~MI~~ DE MONTRE DELA LYONNEE DU SOLCIL
 MORDANT A L'EPAYLE DE BYFFET LE CHAGRIN
 ET LA BAGE QUI SE DETACHEMENT DU MYR RECOURVEN
 DES RAMAGES BLEV CACA D'OE ET AMARANTE
 FONT LEVA CHOKRAS ET RECOLIENT RECOMPENSES

I

Litografije Pabla Picassa iz njegova djela *Poèmes et lithographies*, naklada Galerije Louise Leiris, Pariz 1954.